

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

Elena Zablockytė

Edukologijos (Vaikų teisių apsaugos vadyba) magistrantūros studentė

**PAAUGLIŲ ELGESIO KRIZĖS IR JŲ PREVENCIJA BEI INTERVENCIJA
BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOSE**

Magistro darbas

Mokslinis vadovas
doc. dr. Rolandas Paulauskas

Šiauliai, 2010

Darbas originalus.....Elena Zablockytė

SANTRAUKA

Magistro baigiamojo darbo tema „**Paauglių elgesio krizės ir jų prevencija bei inetervecija bendrojo lavinimo mokyklose**“.

Kiekviena krizė – tai ribinis egzistencinis išgyvenimas, kurio metu žmoguje įvyksta stiprus dvasinis sukrėtimas, perversmas, kuris arba palaužia, arba sustiprina atverdama naują gyvenimo ir jo galimybių matymą.

Vaikai, kaip ir suaugusieji, augdami susiduria su įvairiomis sunkiomis, kartais nekontroliuojamomis situacijomis, gyvenimo pokyčiais, su kuriais jie turi susidoroti. Svarbu suprasti, kad vaikas reaguoja net ir į nedidelius pokyčius – neretai suaugusiesiems nereikšmingi sunkumai jam gali atrodyti dideli ir sunkiai įveikiami. Krizės įveikimas priklauso ne tik nuo vaiko individualių charakteristikų – vaiko amžiaus, psichologinio atsparumo, problemų įveikimo ir kitų socialinių įgūdžių, bet ir nuo vaiką supančios aplinkos. Jei artimiausios vaiko aplinkos žmonės taip pat išgyvena krizę, tuomet vaikui, patyrusiam krizę, artimųjų pagalba neužtenka arba ji tiesiog neprieinama. Tokiu atveju svarbu kreiptis pagalbos į psichikos sveikatos specialistus – psichologą, psichoterapeutą, psichiatrą bei socialinę pagalbą teikiančius specialistus – vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojus, socialinius pedagogus, socialinius darbuotojus.

Tyrimo objektas: paauglių elgesio krizės bendrojo lavinimo mokyklose.

Tyrimo tikslas: įvertinti paauglių krizių apraiškas ir paplitimą mokyklose bei jų prevencijos galimybes.

Tyrimo metodika. Norint išsiaiškinti paauglių elgesio krizių paplitimą ir jų prevencijos bei intervencijos galimybes bendrojo lavinimo mokyklose, buvo atliktas kiebybinis tyrimas. Tyrime dalyvo trys Mažeikių rajono mokyklos. Iš viso apklausta 143 paaugliai (8 -12 klasių) bei 37 pedagogai.

Tyrimo tikslui pasiekti bei hipotezei patvirtinti/paneigti naudota anketinė apklausa ir mokslinės literatūros analizė.

Nustatyta, kad elgesio krizės yra labai rimta problema bendrojo lavinimo mokyklose. Nors ir organizuojama pakankamai prevencinių renginių, kurie suteikia paaugliams žinių ir socialinių įgūdžių sprendžiant elgesio krizių problemas, dauguma jų yra tik pasyvūs stebėtojai arba visai juose nedalyvauja. Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad šito priežastis gali būti tai, jog pedagogams trūksta žinių apie paauglių elgesio krizes. Dauguma jų neturi tinkamos kompetencijos ir kvalifikacijos dirbti su paauglių elgesio krizėmis, jų prevencija ir intervencija.

Prasminiai žodžiai. Paaugliai, elgesio krizės, prevencija, intervencija.

SUMMARY

The topic of the final master paper is “**The crises of adolescents’ behavior and their prevention and intervention in comprehensive schools**”.

Every crisis is an existential trial when one experiences a deep psychical impact, an overturn, that brakes down or that can reinforce one by offering the new attitude towards one’s life and opportunities.

Children, as well as the adults get into problematic and sometimes uncontrollable situations and changes in their life that they must deal with. It is essential to admit that a child reacts even to the most minor alterations. They often seem of little account for adults; however, a child may find it very difficult to get out of the situation.

The negotiation of crisis depends not only on the individual child’s characteristics – his age, psychological resistance, problem solving and other social skills, but also on his environment. If the people from the closest environment of the child experience crisis the ability to get support from them is greatly reduced or eliminated. In this case it is critical to acquire help from the mental health specialists – psychologist, psychotherapist psychiatrist and social specialists – children’s rights ombudsman institution workers, social educators, social workers.

The Object of the investigation: crises of adolescents’ behavior in comprehensive schools.

The Aim of the investigation: to evaluate the indications and spread of adolescents’ crises and the possibilities of their prevention.

The Method of the investigation: in order to define the spread of the adolescents’ crises and the possibilities of their prevention and intervention in comprehensive schools the quantitative research was made. Three schools of the Mažeikiai district have participated in the research. Altogether 143 adolescents (from forms 8-12) and 37 teachers were surveyed.

In order to reach the aim of the investigation and to prove/deny the hypothesis a questionnaire and the analysis of scientific literature were used.

It was set, that crisis of behavior is a very serious problem in comprehensive schools. Although enough preventive events which give adolescents knowledge and social skills in solving crises of behavior are organized, most adolescents remain passive observers or do not participate there at all.

Thus, referring to the results of the investigation, it can be stated that the reason of this can be the insufficient teachers’ knowledge about the adolescents’ behavior crises. Most teachers

have not got the right competence and qualification to work with the adolescents' behavior crises, their prevention and intervention.

Key Words: adolescents, behavior crises, prevention, intervention.

TURINYS

ĮVADAS.....	5
1. PAAUGLIŲ ELGESIO KRIZĖS	9
1.1 Krizės samprata.....	9
1.2 Paauglių elgesio krizių rūšys	10
1.2.1. Stresas	10
1.2.2. Smurtas ir agresija	12
1.2.3. Narkomanija.....	15
1.2.4. Seksualinė prievarta ir priekabiavimas.....	18
2. PAAUGLIŲ ELGESIO KRIZIŲ PREVENCIJA.....	22
2.1. Prevencija.....	22
2.2 Intervencija	26
3. PAAUGLIŲ ELGESIO KRIZIŲ PREVENCIJA IR INTERVENCIJA BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOSE MOKSLEIVIŲ IR MOKYTOJŲ POŽIŪRIU	28
3.1. Tyrimo metodika ir organizavimas.	28
3.2. Paauglių elgesio krizių formos ir jų paplitimas bendrojo lavinimo mokyklose mokinių požiūriu.....	29
3.3. Elgesio krizių prevencija ir intervencija mokyklose mokytoju požiūriu.....	42
LITERATŪRA	47
IŠVADOS.....	50
REKOMENDACIJOS	51
PRIEDAI	555

ĮVADAS

Temos aktualumas. Kiekviena krizė – tai ribinis egzistencinis išgyvenimas, kurio metu žmoguje įvyksta stiprus dvasinis sukrėtimas, perversmas, kuris arba palaužia, arba sustiprina atverdamas naują gyvenimo ir jo galimybių matymą. Krizė – tai permaningos metas – po išgyventos krizės žmogus vienaip ar kitaip keičiasi (Polukordienė, 2003).

Krizės atveju sutrinka ne tik vaiko elgesys, psichikos ir fizinė sveikata, bet keičiasi ir paties vaiko bendravimas, sutrinka jo adaptacija. Vaikų krizės išgyvenimai itin dažnai būna susiję su tam tikrais svarbiais pokyčiais šeimoje, todėl neretai krizė ištinka ne vien vaiką, bet ir kitus jo šeimos narius – tėvus, brolius, seseris, kitus artimuosius. Todėl pagalbą krizių atvejais svarbu organizuoti ne vienam vaikui, bet ir kitiems šeimos nariams. Kiekvienoje krizėje slypi dvi galimybės – galima krizę įveikti arba jos neįveikti. Krizės įveikimas priklauso ne tik nuo vaiko individualių charakteristikų – vaiko amžiaus, psichologinio atsparumo, problemų įveikimo ir kitų socialinių įgūdžių, bet ir nuo vaiką supančios aplinkos. Taigi, kaip vaikui pasiseks įveikti krizę, priklauso nuo jo santykių su tėvais, kitais artimaisiais, nuo aplinkinių žmonių galimybių suteikti vaikui pagalbą. Jei artimiausios vaiko aplinkos žmonės taip pat išgyvena krizę, tuomet vaikui, patyrusiam krizę, artimųjų pagalbos neužtenka arba ji tiesiog neprieinama. Tokiu atveju svarbu kreiptis pagalbos į psichikos sveikatos specialistus – psichologą, psichoterapeutą, psichiatrą bei socialinę pagalbą teikiančius specialistus – vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojus, socialinius pedagogus, socialinius darbuotojus.

Besikeičianti visuomenė nulėmė ir mūsų gyvenimo pokyčius. Vyksta daug gerų ir pozityvių dalykų, tačiau neišvengta ir negatyvių reiškinių: pakito vertybių skalė (dominuoja materialinės vertybės, abejingumas, nelygybė, agresija), pakito šeimos, kaip institucijos modelis, suviešėjo žalingi sveikatai įpročiai.

Kad užkirstų kelią tiems neigiamiems reiškiniams bendrojo lavinimo mokyklose įgyvendinamos smurto, prievartos, alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programos, kurių paskirtis – užtikrinti bendrosios prevencijos veiklos efektyvumą.

Žodis “prevencija”, [lot. *praeventio*], reiškia išankstinį kelio užkirtimą, užbėgimą už akių. Mokslinėje literatūroje yra ir kitų sinonimiškai vartojamų terminų, leidiniuose rusų kalba dažnai galima sutikti žodį “profilaktika”.¹

Siekiant sukurti ir pritaikyti ugdymo įstaigose efektyvesnę prevencijos programą, būtina įvertinti kokių veikslių jau imtasi norint sumažinti krizių paplitimą bei pasekmes, kurios

¹ <http://terminu.zodynas.info/prevencija>

priemonės yra efektyvios, o kurių reiktų atsisakyti. Nagrinėjant šią temą didelį indėlį įnešė T. N. Liobikienė ir O. K. Polukordienė.

Pirminę prevenciją galima apibrėžti kaip paslaugas, nukreiptas į bendrą populiaciją siekiant sustabdyti bet kokius prievartos atvejus. Antrinė prevencija- paslaugos, nukreiptos į didelės rizikos grupę, siekiant užkirsti kelią tolimesniam problemos plitimui. Tretinė prevencija- tai paslaugos, kurios yra skirtos žinomiems smurtautojams arba aukoms siekiant išvengti naujų incidentų. Ugdymo įstaigos turi siekti tobulinti vaikų elgesio krizių prevencijos programas, nes jei nebus vykdoma prevencinė veikla, krizių dar labiau daugės. Vaikų elgesio krizių negalima palikti savieigai, manant, kad jų sumažės savaime. Tik tikslingi darbai ir veiksmai tai gali sumažinti.

Tyrimo problema. Ar paaugliams užteka žinių apie elgesio krizes ir jų įveikimo būdus?

Tyrimo objektas. Paauglių elgesio krizės bendrojo lavinimo mokyklose.

Tyrimo hipotezė. Bendrojo lavinimo mokyklose dirbantiems pedagogams stinga žinių ir kompetencijos apie vaikų elgesio krizes, jų prevenciją, intervenciją bei krizių pasekmes.

Tyrimo tikslas. Įvertinti paauglių krizių apraiškas ir paplitimą mokyklose bei atskleisti jų prevencijos galimybes.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti mokslinę literatūrą nagrinėjama tema ir apibrėžti elgesio krizių sampratą ir pasekmes.
2. Ištirti paauglių elgesio krizių rūšis ir jų paplitimą.
3. Išsiaiškinti kokios krizių prevencijos priemonės taikomos bendrojo lavinimo mokyklose.
4. Nustatyti krizių prevencijos ir intervencijos priemonių efektyvumą.
5. Pateikti rekomendacijas mokyklose dirbantiems pedagogams, siekiant tobulinti prevencinį darbą.

Tyrimo metodologija

Analizuojama darbo tema siejasi su socialinio konstruktyvizmo teorija, kuri skelbia, kad pasaulį pažinsime bendraudami su kitais. Svarbiausia laikoma ne tikrovės įsivaizdavimas, o metodų, kuriant tikrovės konstrukcijas taikymas. Todėl svarbu, kad vaikams būtų atviras kelias į žinojimą, nes tik taip galima sumažinti grėsmę.

Kaip teigia V. Rajeckas (1999), svarbu, kad moksleiviai perimtų reikalingiausią visuomenės patirtį – svarbiausias žinias apie gamtą, visuomenę ir žmogų, dorovines, estetines ir kitokias vertybes, elgesio normas, lavintų savo psichines jėgas, nes tik taip pasirėngs asmeniniam gyvenimui.

Tyrimo metodai:

- Teoriniai: mokslinės literatūros pasirinkta tema analizė, kuri taikyta analizuojant krizės sanpratą, prevencijos ir intervencijos reikšmę.
- Empiriniai: anketinė 8 – 12 klasių moksleivių ir bendrojo lavinimo mokyklose dirbančių pedagogų apklausa, siekiant išsiaiškinti elgesio krizių paplitimą ir įveikimo galimybes.
- Statistiniai: duomenys apdoroti Microsoft Excel ir Microsoft Word programomis.

Tyrimo imtis ir organizavimas: iš viso buvo išdalinta 200 anketų, iš jų pilnai užpildyta 180. Moksleiviai užpildė 143, o pedagogai 37 anketas. Tyrime dalyvavo 8 -12 klasių moksleiviai. Apklaustųjų vaikų amžius yra nuo 13 iki 18 metų. Anketas pildė 87 mergaitės ir 56 berniukai.

Tyrime dalyvavo trys Mažeikių rajono bendrojo lavinimo mokyklos.

Tyrimo etapai:

1 etapas. Buvo analizuojama mokslinė literatūra. Atliekamos literatūros studijos ir analizė leido tiksliau suformuluoti tyrimo problemą, tikslus bei uždavinius.

2 etapas. Buvo kuriama tyrimo metodika, sudarytos dvi uždaro tipo tyrimo anketos moksleiviams ir pedagogams. Tyrimas vyko 3 Mažeikių rajono bendrojo lavinimo mokyklose. Buvo apklausti 143 moksleiviai ir 37 pedagogai.

3 etapas. Buvo atlikta tyrimo duomenų statistinė analizė, duomenų interpretacija, tikslinta hipotezė.

4 etapas. Remiantis gautais darbo rezultatais, pateiktos išvados ir rekomendacijos, kaip užkirsti kelią elgesio krizių plitimui.

Darbo naujumas/reikšmingumas: mokslinėje literatūroje nėra labai daug informacijos konkrečiai apie paauglių elgesio krizes. Kiekvienas autorius plačiau kalba apie kurią nors vieną iš jų. Šiame darbe analizuojama keletą dažniausiai pasitaikančių paauglių elgesio krizių, todėl tai padės efektyviau pritaikyti krizių prevencines priemones, o daugkartinis tyrimas galės būti atliktas ateityje, kuriant efektyvesnes paauglių elgesio krizių programas.

Darbo struktūra. Šį magistro darbą sudaro : santrauka lietuvių ir anglų kalbomis, įvadas, 3 skyriai, išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas (55 šaltiniai), 2 priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 23 paveikslėliai. Darbo apimtis 59 puslapiai.

1. PAAUGLIŲ ELGESIO KRIZĖS

1.1 Krizės samprata

Žodis krizė yra plačiai vartojamas įvairiomis reikšmėmis, kurias vienija bendras pasikeitimo fenomenas : krizė – tai netikėtos ir sunkios gyvenimo permainos, lūžio sąlygota būseną, kurią lydi didelis nerimas, įtampa, grėsmė, nesaugumas, pavojus, pasimetimas ir kiti panašūs išgyvenimai (Polukordienė, 2003).

Pasak T. N. Liobikienė (2006, p. 10) „krizės terminas medicinoje naudojamas dar nuo Hipokrato laikų. Jis reiškė ligos kulminaciją: kai ligos simptomai sustiprėja, o po to įvyksta persilaužimas, temperatūra krenta, būklė arba pagerėja, arba pablogėja“.

Vaikai, kaip ir suaugusieji, augdami susiduria su įvairiomis sunkiomis, kartais nekontroliuojamomis situacijomis, gyvenimo pokyčiais, su kuriais jie turi susidoroti. Vaikai ir paaugliai gali išgyventi krizes dėl pačių įvairiausių sunkumų ar gyvenimo pokyčių. Svarbu suprasti, kad vaikas reaguoja net ir į nedidelius pokyčius – neretai suaugusiesiems nereikšmingi sunkumai vaikui gali atrodyti dideli ir sunkiai įveikiami.

Vaikai gali susidurti su krizėmis esant tokioms situacijoms, kaip:

- Tėvų skyrybos.
- Artimo žmogaus netektis.
- Patiriama prievarta (fizinė, emocinė, seksualinė).
- Paties vaiko ar jam artimo žmogaus liga.
- Staigūs vaiką supančios aplinkos pokyčiai, pavyzdžiui, persikraustymas į naują šalį ar miestą, mokyklos pakeitimas ar pan.
- Traumos ar išgyvenimai, pavyzdžiui, autoavarijos, gaisrai, teroro aktai.²

T. N. Liobikienės (2006) teigimu, krizę gali sukelti tiek skausmingi, tiek džiugūs įvykiai. Kaip ir kiekvienas reiškinys, krizė pasižymi tam tikra jai būdinga dinamika, požymiais, trukme. Ji gali būti ūmi ir užsitęsusi, vienkartinė ir daugybinė. Krizė ištinka individus ir šeimas.

Krizės išsivystymui svarbūs 4 faktoriai:

1. Įvykio ar sunkios, netikėtos situacijos stiprumas, žvelgiant iš kliento, o ne iš profesionalo perspektyvos.
2. Asmenybės branda, sugebėjimas susidoroti su sunkiomis situacijomis.
3. Laiko faktorius. Krizės gilumas dažnai yra tiesiog proporcingas įvykio staigumui ir trukmei.

² <http://www.augink.lt/index.php?page=vaiku-krizes>

4. Pagalbos resursai. Resursai gali būti formalūs ir neformalūs. Kuo platesnis ir stipresnis pagalbos resursų tinklas, tuo didesnė tikimybė greičiau gauti pagalbą. Ankstyva intervencija sumažina neigiamas krizės pasekmes.

Ne kiekviena sunki situacija sukelia krizę, tačiau kiekviena krizė sukelia tam tikrų sunkumų.

Kiekvienam žmogui tenka susidurti su netikėtais dideliais ir mažais pokyčiais, permainomis, sunkumais, kuriems įveikti reikia didelių psichologinių bei dvasinių pastangų ir jėgų. Dėl gyvenimo pokyčių, permainų ar sunkumų neretai patiriame stiprius sukrėtimus, išgyvename vidinį nerimą, susiduriame su beprasmiškumu ir bejėgiškumu. Tokias gyvenimo situacijas vadiname krizėmis, ir jos yra natūrali bei neišvengiama gyvenimo dalis, suteikianti galimybę įgyti naujos patirties, brandos, sustiprėti ir pasiruošti tolimesniems gyvenimo vingiams.³

1.2 Paauglių elgesio krizių rūšys

1.2.1. Stresas

Stresas /lot.estrscia/ yra daugiareikšmė sąvoka. Tarptautinių žodžių žodyne ji apibūdinama kaip įtampos būseną – visuma apsauginių fiziologinių reakcijų, atsirandančių žmogaus organizme kaip atsakas į nepalankių veiksnių, (stresorių), pavyzdžiui, šalčio, traumų, poveikį. Tai vidutinio spaudimo, įtampos būseną, pasireiškianti įvairiais emociniais, kognityviniais, fiziologiniais, elgesio pokyčiais (Pikūnas, Palujanskienė, 2005). Šis žodis nėra naujas. „XVII a. anglų kalboje jis buvo vartojamas nelaimės ar vargo prasme. XVIII a. žodiu „stresas“ išreikšdavo svorį ar spaudimą kurio nors asmens atžvilgiu. Vėliau šiuo žodžiu imta suprasti vidinės įtampos būseną, sukeltą dėl išorės sąlygų“ (Mielke, 1997, p. 10).

Nepriklausomai nuo amžiaus, vaikai mokykloje patiria didžiulį stresą ir nerimą. Tai dažniausiai būna dėl per didelio pamokų skaičiaus, dėl nesutarimų su bendraamžiais ir pedagogais. Stresas dažniausiai sukelia tiek psichologinių, tiek elgesio pakitimų. Paauglys išgyvenantis stresą praranda susidomėjimą savo įprasta veikla, mintys būna nukreiptos į tuo metu iškilusias problemas. Tokia būseną yra priežastis vystytis elgesio krizėms, nes veikiant stresui vaikas tampa irzlus, nekantrus, agresyvus, gali atsirasti miego sutrikimai, rūkoma, piknaudžiaujama alkoholiu, vaistais.

Pasak J. Pikūno ir A. Palujanskienės (2005), stresas yra natūralus emocinis paauglio stovis. Krizės (streso) stovis – tai paauglio prasminių alternatyvių pasirinkimų laikotarpis. Taigi

³ <http://www.medicine.lt/index.php?pagrid=leidiniai&subid=npl&strid=7826>

stresą paauglystėję galima nusakyti, kaip psichologinį žmogaus vystymąsi, kaip progresuojantį pusiausvyros tarp „aš“ ir „kiti“ kitimą. Viso to tikslas – psichinė nepriklausomybė nuo kitų: laisvė savarankiškai jausti, galvoti, vertinti, norėti ir tai demonstruoti savo elgesiu.

B. Kogano teigimu (1981), reakcija į stresines situacijas priklauso nuo žmogaus nervų sistemos stiprumo, kuris pasireiškia darbingumu, inicityva, atkaklumu, drąsumu, gebėjimu ir noru įveikti sunkumus. Stipraus nervų sistemos tipo žmonės mielai atlieka įtemptą darbą, jaučia pasitenkinimą, įveikę kliūtis. Atvirkščiai, silpno nervų sistemos tipo žmonės mėgina išvengti pavojaus, o jei neįmanoma, jiems sutrinka nervai.

„Beveik visi pokyčiai mūsų gyvenime yra stresoriai, nes atsiranda poreikis susidoroti su situacija. Kaip jau žinoma, stresas gali turėti ir teigiamą, ir neigiamą poveikį. Konstruktyvusis stresas (eustresas) teigiamai veikia individo ar grupės žmonių gyvenimą. Destruktyvusis stresas (distresas) yra disfunkcinis individui ar grupei“ (Pikūnas, Palujanskienė, 2005. p.15).

Kaip teigia J. Pikūnas ir A. Palujanskienė (2005), stresas gali atsiskleisti per įvairius požymius:

Emocinius – nerimą, baimę, depresiją, pyktį, įtampą, irzlumą, susirūpinimą, negalėjimą pailsėti, drovumą, entuziazmo praradimą.

Kognityvinius – nedėmesingumą, išsiblaškimą, nelankstų problemų sprendimą, padidėjusį savikritiškumą, sulėtėjusią galvosena, neigiamas mintis.

Psichosociologinius – prakaitavimą, pagreitėjusį kvėpavimą, spaudimą ir skausmą už krūtinkaulio, širdies permušimus, padidėjusį kraujo spaudimą, galvos skausmus, silpnumą, nuovargį, pykinimą, apetito praradimą, nemigą, rankų ir kojų tirpimą, seksualines problemas, savo paties ir aplinkos suvokimo nerealaus jausmą.

Elgesio – neproduktyvų darbą, kai dirbant daugiau, padaroma mažiau; polinkį į alkoholizmą, kofeino, nikotino, medikamentų, tam tikro maisto vartojimą; kai kurių žmonių ir situacijų vengimą, intensyvią gestikuliaciją arba sustingimą; stereotipiškus judesius, koordinacijos sutrikimą; drebulį, kalbėjimą pakeltu tonu arba amo netekimą.

Paauglystė yra susijusi su kiekybiniais ir kokybiniais vystymosi pokyčiais. Tai lytinio brendimo, asmenybės formavimosi ir savarankiško gyvenimo planavimo laikotarpis. Paauglys visada yra marginalas (paribio asmuo). Jis jau ne vaikas, bet dar ir ne suaugęs. Psichinė įtampa (stresas) šiame gyvenimo laikotarpyje yra tiesiogiai susijusi su specifiniais uždaviniais, kuriuos išsprendęs paauglys pasirengia jauno susaugusiojo gyvenimui. Vienas tokių uždavinių yra savojo identiteto paieška (Pikūnas, Palujanskienė, 2005).

1.2.2. Smurtas ir agresija

„Nuolat besikeičiančiame pasaulyje nepaliaujamai gausėja informacijos, keičiasi požiūriai, atsiranda naujų interpretacijų. Vaikų agresyvumo tema diskutuojama jau ne vieną dešimtmetį, tačiau dar nėra bendro susitarimo dėl agresijos sąvokos apibrėžtumo. Įvairių sričių atstovai, nagrinėdami vaikų agresiją, šį fenomeną interpretuoja savais aspektais“ (Braslauskienė, Jonutytė, 2005, p. 7).

Psichologijos žodyne (1993, p. 9) agresija apibūdinama kaip „priešiškas elgesys, kuriam būdingas įžūlus pranašumo demonstravimas ar net jėgos naudojimas kito žmogaus, žmonių grupės atžvilgiu. Tokio elgesio tikslas – pakenkti kitam žmogui psichologiškai ar fiziškai. Agresija kyla kaip reakcija į konfliktą, frustraciją. Gali reikštis nepalankumu, nedraugiškumu, priešišku nusistatymu, įžeidinėjimu ir fiziniu smurtu“.

Agresyvumas gali būti pamėgdžiojimo, imitacijos rezultatas, noro veikti savarankiškai, apginti savąjį „aš“, per didelio pasitikėjimo savimi išraiška, ir atvirkščiai – agresyvi pozicija gali būti mėginimas kompensuoti psichologinę, socialinę izoliaciją, bejėgiškumą. Šiuo atveju agresyvumas pasireiškia tarsi gynybinis mechanizmas. Agresyvumo priežastis gali būti vidiniai asmenybės prieštaravimai „aš“ koncepcijoje, gilus emocinis diskomfortas. Agresyvumas gali kilti, kai vaikas yra pervargęs, persitempęs (Gumuliauskienė, 1996).

Kaip teigia A. Glinskienė ir R. Drazdauskienė (2001), per pastaruosius du – tris dešimtmečius bendras nusikaltimų lygis Lietuvoje išaugo 5,4 karto. Didėja nepilnamečių nusikalstamumas. Daug nusikaltimų padaroma dėl nepalankių socialinių sąlygų. Plečiasi paauglių, kurie padaro teisminius pažeidimus, socialinis ratas. Daugėja paauglių agresijos išoriškai normaliose šeimose. Nusikalsta vis jaunesni. Plinta nepilnamečių svaiginimasis. Paauglių padaryti nusikaltimai sunkėja, vis daugiau nusikaltimų prieš asmens gyvybę ir sveikatą.

Vaikų agresiją skatinančius veiksnius tyrinėjantys mokslininkai skiria kelias jų rūšis. Vieni pagrindinių būtų šeimos rizikos veiksniai ir ugdymo institucijose funkcionuojantys veiksniai.

Pasak R. Braslauskienės ir I. Jonutytės (2005), pirmoji ir svarbiausia vaikų mikroaplinka, daranti reikšmingiausią įtaką vaiko asmenybės sklaidai yra šeima. Kai šeimoje susiklosto nepalankios vaiko socializacijai sąlygos, pradeda reikštis jo agresyvumas. Vaikui nepalanki ir jo agresyvų elgesį skatinanti yra tokia šeimos aplinka, kai tėvai girtauja, vartoja narkotikus, amoraliai elgiasi, netinkamai auklėja vaikus, kai žemas jų kultūros lygis, prastos materialinės sąlygos, kai prastas psichologinis šeimos mikroklimatas.

A. Kurienė (2000) nurodo tokias pagrindines priežastis, dėl kurių elgiamasi agresyviai:

- noras išlieti savo pyktį, nevirtį ar bejėgiškumą, kilusį iš kitur;
- nemokėjimas komunikuoti;

- auklėjimo klaidos šeimoje;
- atstūmimas ir izoliacija bendraamžių grupėje;
- nesėkmių ir neigiamų vertinimų dominavimas šeimoje;
- masinių informacijos priemonių demonstruojamas smurtas bei prievarta;
- asocialios aplinkos įtaka (narkotikai, neformalūs lyderiai).

Vaikų agresija atsinešama iš šeimų. Šiandien matome, kad vis daugiau vaikų kasdien patiria privartą, vis mažiau laiko praleidžia su tėvais, vis ilgiau žiūri televiziją, kaip pirminį pramogų ir vertybių šaltinį. Daug vaikų impulsyviai ir agresyviai elgiasi tiek namie, tiek ugdymo įstaigose. Taip pat paauglių elgesį labai įtakoja bendraamžiai. Pasak R. Žukauskienės (1996), paauglys, ieškodamas tapatumo, dažnai įtraukia ir kitus žmones. Pereidamas nuo sąjungos su šeima prie stipresnių ryšių su bendraamžiais, įgyja daugiau nepriklausomybės, bet, autorės teigimu, jau seniai nustatyta, kad kuo intensyviau bendrauja su bendraamžiais grupėje, tuo dažnesni asocialūs poelgiai, ir tai neleidžia pastebėti pozityvių bendravimo aspektų socializacijai ir socialiniams įgūdžiams.

„Ugdymo institucijos pratęsia šeimos pradėta vaikų ugdymo procesą socializuojant, „įauginant“ į visuomenę. Šį darbą ugdymo institucijos sėkmingai atlieka tik glaudžiai bendradarbiaudamos su šeima, tėvais, nepažeisdamos šeimos, tėvų teisių, o ateidamos į pagalbą vaikų auklėjimo darbe. Tačiau ugdymo institucijos ir šeimos ryšiai ugdant vaikus šeimoje ir institucijose yra epizodiški“ (Braslauskienė, Jonutyte, 2005, p. 47).

Vaikų išgyvenimai, jų savijauta, elgesys tiesiogiai priklauso nuo pedagogų ir vaikų tarpusavio santykių, nuo pedagogų vadovavimo stiliaus. Daugelis vaikų nesijaučia pedagogų pripažįstami ir vertinami kaip asmenybės. Emocinį komfortą žmogui teikia pirmiausia saugumo jausmas. Deja, ugdymo įstaigoje vaikai negali jaustis visiskai saugūs, čia vis dar pasitaiko nemažai smurto atvejų (Rupšienė, 2000).

Pasak G.Valicko (1997), daugelis mokykloje kylančių problemų yra susijusios su agresyvių paauglių nederamu elgesiu ir taisyklių nesilaikymu. Jo teigimu, nepageidautinas elgesys gali atsirasti dėl įvairių socializacijos proceso trūkumų arba dėl tiesioginių desocializuojančių poveikių. Tai gali nulemti patys įvairiausi faktoriai: 1) auklėjimo klaidos šeimoje (pvz., netiksliai aiškinamos elgesio normos, šiltų emocinių santykių stoka, kontrolės trūkumas, paskatinimų ir bausmių disproporcija, prieštaringi reikalavimai); 2) atstumimas ir izoliacija bendraamžių grupėje; 3) nesėkmės ir neigiamų vertinimų dominavimas mokykloje; 4) visuomenės informavimo priemonėse demonstruojamas smurtas bei prievarta; 5) vaiko kognityvinės brandos sutrikimai ir pan. Dėl minėtų faktorių poveikio gali atsirasti įvairių asmenybės moralinio formavimosi defektų, kaltės ir nerimo jausmų išgyvenimo paviršutiniškumas, impulsyvumas ir nedrausmingumas, egocentiškumas, paviršutiniški

emociniai ryšiai su kitais žmonėmis, silpnas atsakomybės jausmas, nesugebėjimas atidėti malonios veiklos ir pan.

Smurtas ir prievarta vaikų atžvilgiu, D. Pūro teigimu (cit. Leliūgienė, 1997, p. 144), nenaujas reiškinys. Jis visada egzistavo ir, deja, egzistuos. Vaikai turi teisę būti ginami nuo smurto ir prievartos, o valstybė bei visuomenė privalo ne tik išsipareigoti, bet ir vykdyti konkrečias programas, kurių tikslas – kiek įmanoma saugoti vaikus nuo smurto ir prievartos, o nepavykus apsaugoti – mažinti skaudžias prievartos pasekmes.

Daugelis tėvų auklėdami savo vaikus, iš visų galimų poveikio priemonių pirmenybę teikia fizinei prievartai ir griežtoms fizinėms bausmėms (fizinė prievarta suprantama kaip vaiko mušimas naudojant įvairias priemones, spardymas, neatsitiktinis vaiko žalojimas ir pan). Nepaisant to, kokiais amžiaus tarpsniais tėvai taiko tokį auklėjimą, jis visuomet sukelia neigiamus efektus. Smurtą patyrusių vaikų kognityvinė branda dažniau atsilieka negu jų bendraamžių. Jie prasčiau suvokia kitų žmonių emocinius išgyvenimus, agresyviai elgiasi su bendraamžiais, jiems būdinga prasta savikontrolė bei neigiami emociniai išgyvenimai. Paauglių agresyvus elgesys paprastai yra stipriai susijęs su patirtos prievartos bei smurto laipsniu. Kaip nurodo kai kurie autoriai, pagrindinis faktorius, skiriantis agresyvius ir neagresyvius delinkventus, yra vaikystėje patirtos prievartos dydis (Valickas, 1997).

Smurtas ir agresija išlieka dominuojančia vaiko teisių problema Lietuvoje. Vaiko apsaugos nuo smurto ir prievartos Lietuvoje sistemos tyrimo ekspertai atskleidė, kad Lietuvoje ne tik nėra tinkamos vaikų apsaugos nuo smurto, bet galiojantys teisės aktai netgi aiškiai neapibrėžia, kas yra smurtas, prievarta ir auka. Nesant aiškių teisinių apibrėžimų, praktikoje vaikų mušimas, ypač kai tokie veiksmai nepalieka žymių ant kūno, yra suprantami kaip „drausminamoji priemonė“. Tėvai, smutaujantys prieš savo vaikus, dėl neaiškiai reglamentuoto smurto vertinimo paprastai išvengia teisinės atsakomybės (Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. Apžvalga. 2006).

Pasak J. Gilligan (2007), prastus smurto prevencijos rezultatus sąlygoja ne žinios, bet noro trūkumas. Elliottas Currie viename geriausių Amerikos mokslinių darbų apie smurtą teigia: „Ne žinių ar techninių sugebėjimų trūkumas trukdo mums imtis sąžiningos ir rimtos kovos prieš nusikaltimus, kliūtys veikia glūdi ideologijoje ir politikoje. Svarstymai apie kovos su smurtu galimybes ir ribas iš pirmo žvilgsnio atrodo turi techninį pobūdį, tačiau įdėmiau pasižiūrėję pamatome moralizavimą ir politinius argumentus apie tai, ką privalome ir ko neprivalome daryti...“

Pagalbą turi teikti valdžios institucijos, visuomenė, kiekvienas save gerbiantis pilietis, bet ne tiesiogiai, o per specialias struktūras (tarnybas), valstybės tam tikslui įkurtas ir finansuojamas. Vaikų teisių apsaugos tarnyba tėra tik viena iš grandžių, o realią pagalbos sistemą turi užtikrinti kitos grandys (vaikų ir šeimos psichinės sveikatos tarnybos, krizių intervencijos centrai,

psichosocialinės reabilitacijos centrai vaikams ir paaugliams, turintiems socialinių problemų, su šeimomis dirbantys socialiniai darbuotojai, šeimų, imančių vaikus globon, institucija, įvaikinimo tranyba ir kt.). Minėtos tarnybos ir įstaigos – ne prabanga, o elementari būtinybė. Jų didžiausias turtas kvalifikuoti darbuotojai, kuriuos reikia paruošti (Leliūgienė, 1997).

1.2.3. Narkomanija

Žmonijos istorija liudija, kad poreikis pabėgti į svajonių pasaulį, kuriame įsivaizduojama tikrovė išgyvenama kaip pasitenkinimo ir lamės būseną, yra labai senas. Normaliame gyvenime pasitaikančios laimės akimirkos neretai būna nepatvarios kaip muilo burbulai, sprogtantys vos prie jų prisilietus. Todėl žmonės nuo seniausių laikų stengdamiesi realizuoti savo svajones griebiasi įvairiausių būdų. Buvo pastebėta, kad greičiausiai norimą būseną galima pasiekti vartojant kai kurias gamtos teikiamas medžiagas. Kai kurių augalų lapai ar šaknų sultys pataiso nuotaiką, ir gyvenimas atrodo lengvesnis ir malonesnis (Juczyński, 2009).

Permainos šalies politikoje, ekonomikoje, socialinėje sferoje ir žmonių gyvenimoje sąlygoja visuomenės požiūrį į reiškinius, kurie vienaip ar kitaip įtakoja atskiro individo požiūrį į savo ir jį supančios bendruomenės fizinę, psichinę ir dvasinę sveikatą. Globalizacija, ypač priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimas, turi negatyvių apraiškų, kurios mus pasiekia labai greitai. Kaip teigia A. Davidavičienė (1999) (cit. Šlapkauskaitė, Vaitkevičius, Daulenskienė, 2002), oficialioji statistika dažniausiai neatskleidžia tikros šalies situacijos ir manoma, kad toks reiškinys, kaip narkomanija, nėra tokia svarbi problema, kaip alkoholizmas, nusikalstamumas ar skurdas.

Labai dažnai su šia problema susiduria paauglys, žmogus, kuris nori būti suaugusiu, trokšta būti savarankišku, galvoja, kad tėvai varžo jo laisvę, ima ieškoti savo vietos gyvenime. Dvasiniai išgyvenimai tampa centriniu interesų objektu. Pamėgdžiodami kai kuriuos suaugusiųjų elgesio įpročius, netinkamas tradicijas ir norėdami įtvirtinti save paaugliai pradeda rūkyti, vartoti alkoholinius gėrimus ir svaigintis įvairiomis psichotropinėmis ar narkotinėmis medžiagomis, laisvai ir šiurkščiai elgtis ar net nusikalsti. Paaugliai mano, kad jiems nieko blogo atsitikti negali. Emocijų nepastovumas, dažna nuotaikų kaita, maksimali, neadekvati reakcija į silpniausią aplinkos dirgiklį provokuoja paauglio ir suaugusiųjų konfliktus. Paaugliai ima abejoti visais autoritetais ir tiesomis, kuriomis anksčiau tikėjo. Neklauso patarimų, mėgina naujas elgesio formas. Patiria intensyvių bendraamžių spaudimą. Nepritapęs prie klasės ar mokyklos bendruomenės, paauglys išėitęs iš šių konfliktų, atsipalaidavimo ieško už mokyklos ribų (Davidavičienė, 2001).

Visame pasaulyje narkomanijos problema paliečia jaunuolius iš įvairių socialinių sluoksnių. Pradedant nuo tų, kuriems narkotikai yra būdas pasilinksinti ir išbandyti kažką naujo ir įskaitant pabėgėlius, bendraamžių atstumtus ir gatvės vaikus, kurie vartoja narkotikus kaip priemonę stresui įveikti. Gydytojų teigimu, paaugliai vartoja įvairius svaigalus, tai ir klėjai, benzinas, acetonas, aguonos bei hašišas, marihuana, raminantys vaistai, kurie vartojami kartu su alkoholiu, kuris sustiprina medžiagų poveikį (Young People in Changing Societies, 2000).

Narkotikų vartojimas pastaruoju metu yra viena rimčiausių jaunimo problemų, „<...> tai kaip „užkratas“, kuris paplinta tam tikroje jaunimo grupėje. Žmogus vartojantis narkotikus negali egzistuoti izoliuotai nuo aplinkos: anksčiau ar vėliau apie jį susiformuoja grupė asmenų, kuriuos jis įtraukia į narkotikų vartojimą“ (Jurgaitienė, Vainauskienė, 2001, p. 16).

Jaunimas yra labiausiai pažeidžiama visuomenės dalis, todėl narkotikų rinka siekia užtikrinti nuolatinį jų poreikį. Narkotikai įsiūlomi jauniems žmonėms; kuo daugiau jų tampa priklausomi, tuo didėja narkotikų paklausa. Narkotikų platintojai narkotikus pateikia kaip neišvengiamą sudėtinę gyvenimo dalį, skirtą atsipalaidavimui, dvasios penui, „sąmonės gelmių pažinimui“ (Grimalauskienė, 2002).

O. Bulotaitė (2004) narkomaniją įvardija kaip dėl ilgesnio ar trumpesnio narkotinių medžiagų vartojimo kylančią ligą, kuriai būdinga didėjanti narkotiko tolerancija, psichologinė ir fizinė priklausomybė nuo jo, besivystantys saviti psichikos pakitimai.

D. Jurgaitienė ir R. Vainauskienė (2001) išskiria keletą aplinkybių, kurios nulemia, kad vaikai patenka į vartojančių arba pritariančių narkotikų vartojimui grupę.

Medicininiai ir psichologiniai faktoriai:

1. Sunkios, chroninės ligos, kuriomis vaikai sirgo vaikystėje ir todėl jie buvo per daug globojami bei lepinami.
2. Daugkartiniai galvos smegenų sutrenkimai.
3. Alkoholizmo ir narkomanijos atvejai šeimoje bei giminėje.
4. Sunkūs psichikos ligų atvejai šeimoje.

Socialiniai faktoriai:

1. Nepilna šeima.
2. Per didelis tėvų užimtumas.
3. Vienas vaikas šeimoje (neturi brolių ir seserų).
4. Sunkus abiejų ar vieno iš tėvų charakteris. Bent vieno iš tėvų nukrypimas nuo žmogiškųjų elgesio normų šeimoje.
5. Ankstyvas (12 – 13 metų) atsiskyrimas nuo tėvų.
6. Per didelė tėvų globa.
7. Blogi šeimyniniai santykiai, neteisingai pasiskirstyti socialiniai vaidmenys šeimoje.
8. Lengvai gaunami ir nekontroliuojami pinigai, kurie skiriami vaikui.

Teorijų apie narkotikų vartojimo priežastis yra daug ir labai įvairių. O patys jaunuoliai, tik eksperimentuojantys su narkotikais ar jau priklausomi nuo jų, aiškina priežastis, skatinančias juos vartoti narkotikus. Visas jų nurodytas priežastis L. Bulotaitė (2004) suskirstė į tris grupes:

1. Įtampos sumažinimas ar streso įveikimas. Narkotinės medžiagos vartojamos siekiant euforinės būsenos, norint pamiršti visas problemas, sumažinti įtampą, nemaloniais emocijas. Narkotinių medžiagų vartojimas tampa įtampos ir streso įveikimo būdu.
2. Narkotikų efektas. Narkotinės medžiagos vartojamos norint išbandyti jų poveikį, patirti pakitusią sąmonės būseną. Pagrindinis tikslas – naujovės ir malonumo siekimas.
3. Bendraamžių įtaka. Svaigiųjų medžiagų vartojimą lemia socialinės priežastys. Norima kartu praleisti laiką, neatsilikti nuo draugų.

A. G. Davidavičienė (2001) išskiria tokius pagrindinius ženklus, rodančius, kad narkotikai jau ima kontroliuoti asmens gyvenimą, gali sukelti įtarimą. Jį gali patvirtinti elgesio bei būsenos pokyčiai, kurių gali būti ne vienas:

- Dažna ir staigi nuotaikų kaita.
- Vaikas tampa uždaras, prislėgtas, pavargęs arba nebesirūpina savo įvaizdžiu.
- Vaikas tampa priešiškas, nebebendruoja ir dažnai nesilaiko šeimos taisyklių, laiku nepareina namo. Ryšiai su šeima ima silpnėti.
- Atsiranda naujų ir įtartinų, dažnai vyresnių draugų.
- Vaikas negali susikaupti, sunkiai susikoncentruoja, pablogėja atmintis.
- Vaikas blogiau mokosi, tampa abejingas mokyklai, darbui, seniems draugams.
- Vaikas pradeda praleidinėti pamokas.
- Vaikas tampa abejingas pomėgiams, nebesidomi veikla, kurią mėgo iki šiol.
- Paraudonavusios vaiko akys, išsiplėtę ar sumažėję vyzdžiai, slogos reiškiniai, veido paraudimas ar pabalimas.
- Vaikas dažniau meluoja.
- Atsiranda neįprastų kvapų, dėmių ar žymių ant kūno, drabužių.
- Kyla neįprastas susierzinimas ir agresija.

Kai asmuo tampa psichologiškai ar fiziškai priklausomas nuo narkotinių medžiagų, jam pasidaro labai sunku nustoti vartoti jas. Gydymas nuo priklausomybės – ilgas ir sudėtingas procesas. Todėl veiksmingiausias narkotikų problemos sprendimo būdas tebėra pirminė prevencija.

Prevencijos programa turėtų formuoti įgūdžius, kurie padėtų vaikams ir paaugliams atsispirti narkotikams, sustiprintų asmeninį pasiryžimą nevartoti narkotikų, pagerintų

bendravimą, santykius su draugais, sustiprintą savęs vertinimą ir tinkamo požiūrio į narkomaniją nuostatas.

Narkotinių medžiagų vartojimo prevencijos ugdymas ugdymo įstaigose turi apimti visus 1-12 klasės moksleivius. Tačiau skirtingų moksleivių amžiaus grupių ugdymas turi būti diferencijuotas pagal amžių ir lengvai kiekvienam vaikui suprantamas.

Tyrimų duomenimis vaikai anksti paragauja alkoholinių gėrimų, pabando parūkyti. Pirma pažintis su narkotinėmis medžiagomis neretai įvyksta dar mokykliniame amžiuje. Taigi narkotinių medžiagų vartojimo prevenciją reikia pradėti jau ikimokyklinėse įstaigose.

Vaikui pradėjus lankyti ugdymo įstaigą, keičiasi gyvenimo būdas, tai jiems sukelia įvairių emocijų ir išgyvenimų. Kai kurie vaikai nelengvai adaptuojasi mokykloje. Tokie vaikai sunkiai pritampa prie bendruomenės, nenoriai bendrauja. Blogai besimokantiems taip pat atsiranda įtempta emocinė būsena, kuri anksčiau ar vėliau sukelia neigiamų padarinių. Pedagogas turi subtiliai padėti ir mokyti, kaip įveikti sunkumus vengiant konfliktų. Tinkamiausios prevencijos veiklos formos su vaiku- dažni, trumpi pokalbiai, panaudojant vaizdinę medžiagą.

Paauglystėje vaikai nori būti savarankiški, nevaržomi laisvės, todėl pradeda mėgdžioti suaugusiuosius, netinkamus jų įpročius, tradicijas. Tokiems paaugliams reikalingos aktyvios ir efektyvios įvairios prevencijos priemonės. Labai svarbus individualus darbas su linkusiais svaigintis. Moksleiviai šalia mokymosi turi turėti mėgstamą užsiėmimą- sportą, meną, muziką ar kitą veiklą.

Vyresniajam mokykliniam amžiuje, kada jaunuolis jau galvoja apie ateitį, karjerą, dažniausiai turi susiformavusi požiūrį ir į narkotines medžiagas ir jų vartojimą. Tik ne visada jis būna tinkamas. Tą požiūrį jau būna sunku pakeisti, reikia daug dirbti individualiai, kad narkotinių medžiagų vartojimas nesugriautų ateities planų ir karjeros.

Prevencijos programos ugdymo įstaigose apima teisingos informacijos apie narkotikus suteikimą, moksleivių ir mokytojų ryšių stiprinimą, individualumo lavinimą, tikslo siekimą, bendravimą su bendraamžiais (Narkomanija ir jos prevencija, 2001).

1.2.4. Seksualinė prievarta ir priekabiavimas

„Vaikų seksualinė prievarta – tai bet koks seksualinis suaugusiojo kontaktas su vaiku iki 18 metų, kuriuo suaugusysis siekia seksualinio pasitenkinimo. Tai gali būti seksualinės prievartos aktas, vaiko lietimasis ar glostymas su seksualine potekste, vaiko skatinimas liesti suaugusįjį, apsinuoginimas ar apnuoginimas, vertimas filmuotis ar fotografuotis. Siekdamas patenkinti seksualinius poreikius, suaugęs asmuo gali panaudoti fizinę jėgą, grasinti vaikui arba meluoti, jog tai, ką jis daro, yra nekenksminga“ (Sruoga, Jakubkaitė, 2002, p. 8).

Remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais, vaiku laikomas asmuo iki 18 metų amžiaus. Apibrėžiant seksualinę prievartą prieš vaikus, svarbu suvokti, kad vaikas negali sąmoningai sutikti santykiuoti lytiškai, kadangi dar nėra visiškai psichologiškai ir socialiai subrendęs ir nesugeba įvertinti visų padarinių. Seksualinio išnaudojimo veiksmais pažeidžiamos vaiko teisės, net jei nėra matomos prievartos pasekmės ar žala vaiko vystymuisi (Grigutyte, 2005).

Įvairiose šalyse bandyta ir vis dar bandoma įvertinti seksualinės prievartos prieš vaikus mastą. Tyrimų duomenų yra įvairių ir prieštaringų. Manoma, jog viena iš didžiausių kliūčių vertinant seksualinės prievartos prieš vaikus paplitimą yra visuomenės tylėjimas, kuris gaubia šią temą. Nei vaikas, nei suaugusieji nėra pasirengę priimti informaciją apie tai, jog vaikas gali būti seksualiai išnaudojamas (Sruoga, Jakubkaitė, 2002).

Dažniausiai seksualinės prievartos aukos yra mergaitės, tačiau ją patiria ir berniukai. Visuomenėje paplitęs požiūris, kad seksualiai išnaudojamos yra tik bręstančios paauglės, kurios savo apsirengimu ir elgesiu „išprovokuoja“ užpuoliką. Taip nėra. Vaikai seksualinę prievartą patiria ir ankstyvoje vaikystėje ar net kūdikystėje (Grigutyte, 2003).

Vyrauja požiūris, kad prievartautojai dažnai yra nepažįstami vyrai. Tačiau seksualiai vaiką išnaudoti gali ir moterys, nors tokių atvejų žinoma mažiau (3 – 10 %). Iš žiniasklaidoje pateikiamų faktų gali susidaryti įspūdis, kad dauguma prievartautojų – vaikui svetimi žmonės. Iš tikrųjų žymiai didesnė tikimybė, jog vaiką išnaudos giminės ar pažįstami asmenys, neretai tai būna kas nors iš šeimos narių (pvz. vyresnis brolis, tėvas, patėvis, dėdė, teta, senelė) ar kitas asmuo, kuriuo vaikas pasitiki (auklė, šeimos draugas, tėvo kolega, kaimynė, auklėtoja, treneris ir kt.) (Grigutyte, 2005).

A. Kurienė (2000) teigia, kad seksualinė prievarta sutrikdo normalią vaiko asmenybės raidą, prievartos sukelti išgyvenimai palieka gilią žymę žmogaus gyvenime. Seksualinės prievartos padariniai yra tuo sunkesni, kuo:

- didesnis prievartautojo ir aukos amžiaus skirtumas;
- artimesni prievartautojo ir aukos ryšiai;
- ilgiau tęsiasi prievarta;
- kai pirmą kartą nuo seksualinės prievartos vaikas nukentėjo būdamas mažas;
- prievarta dažna ir kartojasi;
- didesnis slaptumo laipsnis;
- vaikas turi mažiau artimų žmonių, galinčių užtikrinti jo saugumą;
- didesnis prievartos grėsmės laipsnis;
- vaikas patyręs daugiau traumų;
- aukos elgesys trauminio įvykio metu. Pvz., dauguma seksualinio išnaudojimo aukų kaltina save, jos užpuolime metu nesugebėjo pasipriešinti prievartautojui;

- aukos savęs vertinims. Prasčiau save vertinantys vaikai skausmingiau išgyvena traumą, nes patirta seksualinė prievarta tik dar kartą patvirtina, kad jie yra nieko verti.

Jei patirta seksualinė prievarta buvo be prasiskverbimo, dažnai nelieka jokių žymių aukos kūne, o jei ir lieka, tai jos greitai išnyksta. Todėl visda pagrindiniai požymiai, pagal kuriuos galima nustatyti, kad vaikas patyrė seksualinę prievartą, yra vaiko elgesio ir nuotaikų pokyčiai, pakitęs santykis su aplinka ir paties vaiko pasakojimas apie patirtą prievartą.

N. Grigutyte (2003) išskiria šiuos požymius, būdingus vaikams, patyrusiems seksualinę prievartą:

Seksualinius požymius: pvz., lytinio akto atkartojimas su kitais vaikais ar/ir su žaislais, perdėtas masturbavimasis, neatitinkančios amžiaus seksualinio elgesio žinios, leistinių fizinio kontakto ribų supainiojimas ir kita. Paaugliams būdingesnis netvarkingas lytinis gyvenimas, labai dažnas seksualinių partnerių ar priešingos lyties draugų keitimas, prostitucija, seksualiai provokuojantis ar gundantis elgesys, nėštumas, lytiniu keliu plintančios ligos.

Neseksualiniai prievartos požymiai, kurie nebūtinai reiškia, kad vaikas yra seksualiai išnaudojamas, jis tokiu būdu gali reaguoti į patiriamus stresus. Šiuos požymius santykinai galima suskirstyti į fizinius, psichologinius ir elgesio.

Pastarąjį dešimtmetį, kai internetas tapo labai populiarus, ypač išplito komercinis seksualinis išnaudojimas. Vis daugiau susiduriama su atvejais, kai vaikai yra įtraukiami į prostituciją, aptinkamos milžiniškos vaikų pornografijos svetainės, vaikai yra parduodami į užsienį seksualinių paslaugų teikimui.

Atsakomybę už nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui nustato Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 149 – 153 str. Šie nusikaltimai dar vadinami lytiniais nusikaltimais, jais kėsinama į žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvę, lytinę neliečiamybę, taip pat į visuomenėje nusistovėjusią lytinę moralę. Kai kurie iš jų priskiriami prie sunkių arba labai sunkių. Didesnė baudžiamoji atsakomybė numatoma už nusikaltimus, padarytus prieš nepilnametį ar mažametį asmenį.

Knygoje „Kas gresia tavo vaikui?“ (2000) išskiriama keletą principų, ką turėtume daryti, kad vaikas netaptų prievartos auka.

- Riboti vaiko galimybes žiūrėti televizijos laidas ar kino filmus, kuriuose yra daug smurto, aptarti su vaiku tokias laidas ar filmus, parodyti savo neigiamą tokių reiškinių vertinimą.
- Gerbti vaikus, elgtis su jais taip, kad jie jaustųsi mylimi, saugūs, vertingi.
- Suteikti vaikui išsamią informaciją apie prievartautojus.
- Mokyti vaiką, kaip jis gali ar galėtų apsisaugoti nuo skriaudikų.

- Padrąsinti jį, kad nebijotų pasipasakoti apie kiekvieną nemalonią, gąsdinančią ar nejprastą jo patirtą situaciją suaugusiajam.
- Mokyti vaikus pasakyti „ne“, pasipriešinti net ir artimam giminaičiui ar draugui, verčiančiam pasijusti nejaukiai.
- Neversti vaikų besąlygiškai gerbti visus suaugusiuosius ir jų klausyti.
- Mokyti vaikus atskirti blogus ir gerus prisilietimus.
- Mokyti vaikus gerbti kūną, kuris priklauso tik jiems ir niekas neturi teisės juos liesti ar skaudinti.

Neretai betarpiška seksualinės prievartos pasekmė - potrauminio streso sutrikimas, kuriam būdinga įkyrūs ir pasikartojantys įvykio išgyvenimai prisiminimuose ar sapnuose, emocinis „sustingimas“, atsiskyrimas nuo kitų, traumą primenančių veiksnių ir situacijų vengimas, nerimas, baimė, gali būti mintys apie savižudybę. Ilgalaikės seksualinės prievartos pasekmės gali pasireikšti pakitusia asmenybe: asmenybe, stipriai neigiančia faktus; priklausoma, bejėge, save nuvertinančia ar siekiančia užvaldyti, kontroliuoti.

2. PAAUGLIŲ ELGESIO KRIZIŲ PREVENCIJA IR INTERVENCIJA

2.1. Prevencija

Mokiniai gana daug laiko praleičia mokykloje, todėl mokytojai turi tikrai daug galimybių stebėti jų elgesį ir elgesio pasikeitimus. Jie mato, kurie vaikai yra normaliai ramūs, gerai jaučiasi ir nesunkiai susidoroja su savo užduotimis, o kurie turi įvairių psichologinių sunkumų. Taip pat mokytojai gali pastebėti, jei moksleivio elgesys ir savijauta pasikeičia, jei jis išgyvena krizę. Tai rodo ne tik vaiko ar paauglio elgesys, bet ir jo rašiniai, piešiniai, pasakojimai. Kartai mokytojai nedrįsta reaguoti į moksleivio krizės požymius, nes nežino, ką reikia daryti, kaip su tokiu vaiku kalbėtis. Tuo tarpu nuoširdus vyresniojo žmogaus susirūpinimas ir pavykęs pokalbis gali būti pirmasis rimtas žingsnis suteikiant pagalbą kenčiančiam vaikui (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996).

G. Kvieskienės (2003) teigimu, įgyvendinant smurto prieš vaikus ankstyvąją prevenciją, į prevencinę veiklą reikia įtraukti įvairaus tipo organizacija: policiją, savivaldybes, namų bendrijas, bendruomenių centrus, privačius asmenis, vyriausybinės ir nevyriausybinės organizacijas ir kt. Tai rodo pozityvią smurto prieš vaikus prevencijos plėtros kryptį, reiškiančią, kad ji randa atgarsį visuomenėje. Trūkumas yra tas, kad atskiros prevencinės organizacijos ne visada suderina savo veiksmus.

Optimalus vaikų krizių prevencijos modelis turėtų apimti ugdymo institucijos bendruomenės narių veiklą: ugdymo institucijos vadovų, pedagogų, ugdytinių ir jų tėvų (globėjų), mokyklos specialistų (socialinio pedagogo, psichologo), bendruomenės socialinių partnerių. Kiekvienas bendruomenės narys ugdymo institucijoje turi savo funkcijas ir yra už kažką atsakingas. Pagrindinė šių partnerių funkcija - visapusiškas bendradarbiavimas sprendžiant krizių problemas. O kad bendradarbiavimas būtų efektyvus, svarbu derinti tėvų (globėjų), ugdymo institucijos, pedagogų, specialistų lūkesčius ir galimybes. Vieni svarbiausių veikėjų, nuo kurių didžia dalimi priklauso socialinių problemų, tarp jų ir vaikų elgesio krizės, sprendimas, yra socialiniai pedagogai (Braslauskienė, Jonutytė, 2005).

R. Lukošūtė (2003), L. Jevaitytė (2005) (cit. Braslauskienė, Jonutytė, 2005, p 73 – 74), atlikusios empirinius tyrimus, išskiria šias socialinio pedagogo darbo su agresyviais vaikais sėkmės priežastis:

- atviras bendravimas su vaiku;
- tiksliai surinkta informacija apie vaiką;

- priežasčių, sukėlusių vaiko agresyvių elgesį, įvardijimas;
- komandos problemai spręsti subūrimas;
- sistemingas darbas su vaiku.

Taigi socialinis pedagogas yra vaikų krizių prevencijos vykdymo koordinadorius, nuo kurio didžia dalimi priklauso problemos sprendimo efektyvumas.

Norint apsaugoti mokinius nuo narkotikų vartojimo reikia vengti priežasčių, skatinančių narkomaniją. Jaunuolius į narkomaniją lenkia tam tikri įgyti psichikos bruožai, kuriems didelę įtaką turi auklėjimas ir aplinka. Labai svarbūs ir tokie poreikiai kaip visuomeninis pripažinimas, jausminis ryšys, kuriuos vaikas turi patenkinti ne tik šeimoje, bet ir mokykloje. Klasės auklėtojas turėtų būti žmogus, kuriuo mokinys galėtų pasitikėti, atskleisti savo problemas, nesijausti vienišas. Negalima ignoruoti paauglių jausmų.

M. Černiauskienė (2000) pataria, kaip reikėtų elgtis, norint padėti išvengti narkotikų vartojimo:

- mylėti ir būti jautriems, prisirišusiems prie augančio jauno žmogaus;
- įvesti tvirtą tinkamą drausmę;
- suteikti jaunuoliui išreikšti jausmus ir mintis.
- suteikti palankias sąlygas teigiamai patirčiai įgyti namuose ir mokykloje.
- sukurti stabilią atmosferą šeimoje;
- būti pakantiems jaunuolio klaidoms;
- formuoti priešišką požiūrį į alkoholį ir kitus narkotikus;
- turėti tikslią informaciją apie brendimo laikotarpio problemas: narkotikus, seksualinius nusikaltimus ir kitus dalykus.

Narkotikų vartojimo prevencijos priemonių sėkmė ugdymo įstaigose labai priklauso nuo tėvų. Todėl organizuojant bet kokius prevencinius renginius mokyklose, reikia įtraukti ir mokinių tėvus.

Šiuolaikinėse prevencijos programose naudojama tokia formulė:

$$\begin{array}{c}
 \text{Žinių suteikimas} \\
 + \\
 \text{Socialinių įgūdžių ugdymas} \\
 + \\
 \text{Asmeninių nuostatų bei vertybių formavimas}
 \end{array}$$

Jauniems žmonėms nepakanka vien tik suteikti žinių apie narkotikus. Labai svarbu lavinti jų įgūdžius atsispirti socialiniam spaudimui vartoti narkotikus ir ugdyti asmenines nuostatas bei vertybes, kurios stiprintų jų apsisprendimą sveikai gyventi.

Preveninėmis iniciatyvomis siekiama išvengti narkotikų vartojimo bei su narkotikais susijusios žalos. Pirminė prevencija – tai procesas, kurio metu silpninamas egzistuojančių rizikos veiksnių poveikis ir stiprinamas apsauginių veiksnių poveikis didelės rizikos grupėms, tam tikrai bendruomenei ar visai visuomenei.

- Antrinės prevencijos tikslas yra ankstyvoji intervencija, kuria siekiama sumažinti narkotikų vartojimo pasekmes ir keisti rizikingą elgseną. Antrinės prevencijos esmė – nustatyti ankstyvą, dar neturintį klinikinės išraiškos ligą ar sveikatos sutrikimą.

- Tretinės prevencijos tikslas – palengvinti vartojančiųjų narkotikus ligos simptomus. Tretinę prevenciją galima apibūdinti kaip atkričio prevenciją arba ligos, pasireiškiančios akivaizdžiais klinikiniais simptomais ar elgsenos sutrikimais, padarinių sveikatai mažinimą (Pirminės narkomanijos prevencijos bendruomenėje vykdymas, metodinės rekomendacijos, 2005).

Vaikams, patyrusiems seksualinę prievartą, pagalbą turi teikti valdžios institucijos, visuomenė ir kiekvienas pilietis, bet ne tiesiogiai, o per specialias tarnybas, valstybės tam tikslui įkurtas ir finansuojamas. Vaikų teisių apsaugos tarnyba tėra tik viena iš grandžių, o realią pagalbą turi užtikrinti kitos grandys (vaikų ir psichinės sveikatos tarnybos, krizių intervencijos centrai, psichosocialinės reabilitacijos centrai vaikams ir paaugliams, turintiems socialinių problemų, su šeimomis dirbantys socialiniai darbuotojai ir kt.), kurių dar labai trūksta.

R.T. Ammerman (1997) teigia, kad vaikų švietimas yra pati svarbiausia užduotis siekiant apsaugoti vaiką nuo seksualinės prievartos. Daugybė tyrimų parodė, kad vaikams trūksta žinių ir įgūdžių, todėl prevencinių programų tikslas suteikti įgūdžių, kad jie mokėtų apsaugoti patys save. Kaip teigia autorius, ypatingą vaidmenį užkertant kelią vaikų seksualinei prievartai, vaidina ir patys tėvai.

Kalbant apie smurto prevenciją, reiktų paminėti, kad šis plintantis reiškinys kelia vis didesnę švietimo, daugelio kitų sričių specialistų ir visuomenės nerimą. Į mokyklą vaikai iš šeimų „atsineša“ pirminį skirtingą suvokimą apie žmonių santykius ir pagal tai kuria savo socialinio elgesio ir santykių su bendraamžiais modelį. Įprastas pedagogų bendravimas ir tradiciniai ugdymo metodai, taikomi pedagogų dirbant su vaikais, ne visada sėkmingi. Tačiau reikėtų suprasti, kad smurto prevencija nėra vieno specialisto ar vienos kurios nors specialistų grupės prerogatyva. Tik dirbant komandoje, įtraukiant tėvus, vaiko teisių apsaugos, policijos tarnybų darbuotojus ir remiantis bendradarbiavimo principais galima tikėtis pozityvių poslinkių mažinant smurtinio elgesio aptraiškas.

Labai svarbu, kad į mokyklos prevencinę veiklą būtų įtraukiami patys mokiniai. Mokinių dalyvavimas savivaldos institucijų veikloje skatina mokinių aktyvumą, demokratišką bendravimą, jų indėlis kuriant mokyklos santarvės mikroklimatą yra gerai vertinamas.

Mokslininkų teigimu, prevencinių projektų įgyvendinimas, kai į jų vykdymą yra įtraukiami mokiniai, o ypač agresyviai besielgiantys – efektyvi priemonė smurtui mokykloje išgyvendinti. Tiek mokytojai, tiek mokiniai ir jų tėvai gali prisidėti prie smurto mažinimo pirmiausia jo neignoruodami. Tai reiškia, kad net mažiausias smurto pasireiškimo atvejis turi būti paviešinamas ir analizuojamas tiek klasės, tiek visos mokyklos lygiu. Svarbu parodyti, kad su smurtu nebus taikstomasi (Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose, 2007).

Kaip teigia P. G. Ramsey (2004), mokytojai ir tėvai, namai ir mokykla papildo vieni kitų vaidmenis, nes daugybę sunkių klausimų gali būti sprendžiami tik tuomet, jei šeimos ir mokyklos dirba kartu.

Krizę išgyvenančiam vaikui tėvai gali padėti neleidami jam jaustis kaltam. Tėvai privalo įtikinti vaiką, kad tai, kas atsitiko yra ne dėl jo kaltės. Negalima palikti vaiko nuošalyje su savo kalte, nes tai tik prailgins krizės įveikimo laiką (Responding to Crisis at a School, 2008).

Pasak J. Gilligan (2002), vienas iš sveikos fizinės aplinkos, labiausiai palankios gyvybei ir išgyvenimui, požymių yra fizinio skausmo nebuvimas. Vienas iš kriterijų, pagal kurį galima atpažinti aplinką, labiausiai palankią išgyvenimui ne tik individui, bet ir jų grupių, bendruomenių bei giminių, yra gėdos nebuvimas. Tuomet pagrindinė smurto prevencijos prielaida - sukurti socialines ir psichologines sąlygas, kurios iki minimumo sumažintų žmonių gėdinimą bei iki maksimumo padidintų jų priėjimą prie nesmurtinių bet kokios patirtos gėdos įveikimo būdų, kad jie galėtų palaikyti savo išdidumą ir savigarbą ne kitų išdidumo ir savigarbos sąskaita.

2.2 Intervencija

Krizių intervencija – tai psichoterapijos rūšis, skubi psichologinė pagalba, teikiama krizinių išgyvenimų metu.

Krizių intervencija taikoma prasidėjus kriziniam išgyvenimui. Tai – aktyvios pagalbos fazė. Ji gali trukti kelis susitikimus, pavyzdžiui 3 – 5, tačiau dažniau literatūroje minima vidutiniškai 10 sesijų krizinių būsenų terapija (Polukordienė, 2003).

R. K. Jamesas ir B. E. Gillilandas (2001) (cit. Liobikienė, 2006, p. 24) aprašo tris krizių intervencijos modelius, kurie remiasi tikromis teorijomis. Tai pusiausvyros, kognityvinis ir psichosocialinių pokyčių modelis bei eklektinė krizių intervencijos teorija.

Pusiausvyros modelis ypač tinka ūmioje krizės fazėje, kai individas sutrikęs nesugeba adekvačiai mąstyti ir priimti sprendimų, todėl intervencija turi būti nukreipta į pusiausvyros atstatymą.

Kognityvinis modelis – krizės išsivystymui lemiamą reikšmę turi klaidingas mąstymas apie traumuojantį įvykį, situaciją ir įvykio pasekmes. Keičiant mąstymą, galima keisti elgesį.

Psichosocialinių pokyčių modelis – individas, kaip biopsichosocialinės būtybės, vertinimas. Žmogaus elgesys, mąstymas priklauso nuo socialinės aplinkos, atliekant intervenciją, svarbu įvertinti ir įveikti psichologinius veiksnius ir aplinką. Socialiniai ryšiai, pagalba, vertybės, papročiai, tradicijos – reikšmingi faktoriai, atliekant intervenciją.

Eklektinė krizių intervencijos teorija - jos pagrindas tikslingai parinkti ir integruoti kelių teorijų elementai, kuriuos tikslingai naudojant gaunami sėkmingi rezultatai. Kiekvienas dirbdamas krizių intervencijos srityje naudojami šia teorija.

L. C. Johnson (2003) pateikia universaliausią krizių intervencijos modelio variantą, kuris remiasi individualiu konkrečių užduočių sprendimo metodu ir susideda iš kelių nuoseklių etapų:

- Iš pradžių būtina įvertinti situaciją, privertusią klientą kreiptis pagalbos, išsiaiškinti pirminį traumuojantį įvykį, sukėlusį stresą ir emocinį disbalansą. Šiame etape įvertinama žmogaus dabartinė padėtis, jo gebėjimas (negebėjimas) veikti įprastose gyvenimiškose situacijose, taip pat randamas tas situacijos, įvykių aspektas, kurį reikės aptarti. Kartu su klientu aptariami tolesnės bendros veiklos žingsniai, tikslai bei susitikimų – konsultacijų nuoseklumas. Šiuo laikotarpiu paraleliai analizuojant situaciją, labai svarbus žmogaus emocinis palaikymas, nerimo mažinimas, nuoširdumo ir susirūpinimo parodymas.
- Kitame etape profesionalas turėtų padėti žmogui įsisąmoninti ankstesnius, neadekvačius elgesio modelius ir pasiūlyti išmėginti naujus. Čia svarbios tampa diskusijos, prognozavimas, tiesioginis poveikis keičiant elgesį. Tai didžiausia dalimi priklauso nuo problemos pobūdžio, žmogaus asmenybės savybių, socialinio darbuotojo kompetencijos.

Svarbu, kad žmogus spręsdamas problemas taptų vis savarankiškesnis ir aktyvesnis, o profesionalas vis labiau „užleidžiantis iniciatyvą“. Ne mažiau svarbus šiame etape ir socialinio tinklo plėtimas, kitų specialistų, artimųjų bei aplinkinių, galinčių padėti, įtraukimas intervencijos procesą.

- Baigiamasis etapas – tai progreso, pokyčių aptarimas ir apibendrinimas, elgesio, vertybių, gyvenimo būdo pasikeitimų įvertinimas. Sėkmės atveju klientas mato išeitį iš kritinės situacijos, patiki savo galimybėmis, veiksniumu, gali planuoti perspektyvas tolesnei veiklai.

Socialinio darbo praktikoje krizių intervencijos teorija yra gana plačiai taikoma, kadangi ji, mano nuomone, yra stipriai susijusi su problemų sprendimu, dėl kurių ir kyla krizės.

Dirbant kartu visą krizės periodą – nuo keturių iki aštuonių savaičių – paprastai klientas randa būdų įveikti krizę. Darbuotojas gali pagerinti kliento galimybes spręsti problemas ir tokiu būdu užkirsti kelią būsimoms krizėms. Darbas su klientu krizės periodu užkerta kelią ateities socialinio funkcionavimo problemoms ir sugrąžina klientą į tokią būklę, kai jis pats gali tvarkyti savo gyvenimą veiksmingai ir patenkinamai (Polukordienė, 2003).

A. Kurienė (2000) teigia, kad krizės atveju, pirmiausia reikia leisti vaikui išsakyti savo jausmus. Suaugę klysta galvodami, kad geriau būtų su vaiku apie traumuojančius įvykius nekalbėti, nes esą viskas greičiau pasimirštų. Iš tikrųjų, net ir bijodami kalbėti apie savo patyrimus, nuoskaudas vaikai desperatiškai nori, kad juos kas nors pašnekintų. Jei vaikas ima pasakoti,

- išlikite ramus,
- užtikrinkite vaiką, kad jis nėra kaltas ir atsakingas dėl to, kas atsitiko,
- neparodykite savo išgasčio, išklauskite iki galo,
- pasitikėkite vaiku, neneikite to, ką girdite, nors ir labai sunku tuo patikėti,
- nekaltinkite, nesmerkite ir negėdinkite vaiko,
- užtikrinkite vaiko saugumą ir kreipkitės į atitinkamas institucijas pagalbos.

Tinkama ir laiku suteikta pagalba krizės atveju gali užkirsti kelią tolesniam vaiko traumavimui, krizės vystymuisi ir sėkmingai atstatyti normalią būseną.

3. PAAUGLIŲ ELGESIO KRIZIŲ PREVENCIJA IR INTERVENCIJA BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOSE

3.1. Tyrimo metodika ir organizavimas.

Tyrimo tikslas – ištirti, kokios yra pagrindinės paauglių elgesio krizės, jų paplitimas bei prevencija ir intervencija bendrojo lavinimo mokyklose.

Tyrimo metodika.

Tyrimui atlikti buvo sudarytos uždaro tipo anketos, skirtos moksleiviams ir pedagogams. Jose pateikti klausimai turėjo padėti išsiaiškinti, kokios yra pagrindinės moksleivių elgesio krizės bei kaip bandoma užkirsti kelią jų atsiradimui. Buvo apklausti 143 moksleiviai. Pirmieji anketos klausimai (demografinė dalis) buvo skirti surinkti duomenis apie moksleivių lytį ir amžių. Taip pat buvo apklausti 37 pedagogai. Jų pirmasis klausimas (demografinė dalis) buvo skirtas sužinoti, kokia jų lytis. Kiti anketų klausimai padėjo išsiaiškinti krizių paplitimą, kokios yra prevencinės priemonės bei ar taikoma intervencija.

Prieš organizuojant tyrimą, buvo išsiaiškinti teoriniai nagrinėjamos problemos pagrindai ir, remiantis iškeltais tyrimo uždaviniais, sudarytos anketos.

Anketos anoniminės.

Tyrimo imtis

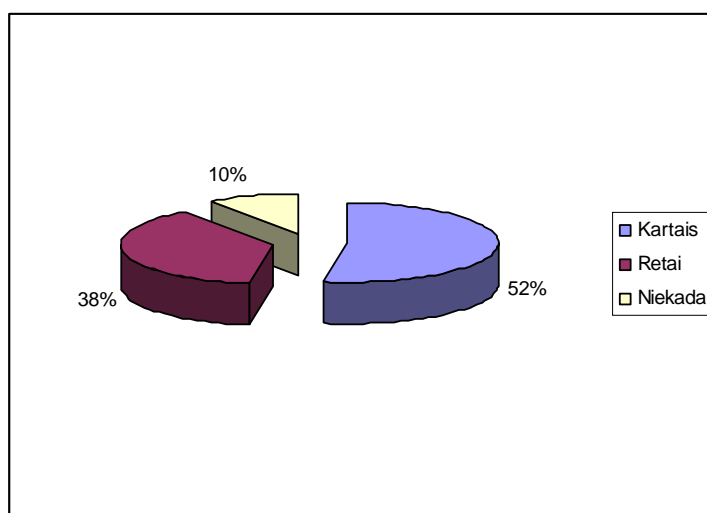
Svarbiausias informacijos gavimo metodas pirminiame tyrime yra apklausa, jos metu respondentai tiesiogiai ar netiesiogiai gali išsakyti savo nuomonę apie iškylančias problemas. Surinkti duomenys turi būti redaguojami. Reikia išsamiai patikrinti, ar respondentai atsakė į visus anketos klausimus. Tik patikrinus pateiktų atsakymų variantus galima skaičiuoti ir analizuoti anketoje pateiktą informaciją.

Tyrimo dalyvavo trys Mažeikių rajono bendrojo lavinimo mokyklos.

Iš viso buvo išdalinta 200 anketų, iš jų pilnai užpildyta 180: 143 moksleivių ir 37 pedagogų. Tyrimo dalyvavo mokyklinio amžiaus 8 -12 klasių moksleiviai. Apklaustųjų vaikų amžius- nuo 13 iki 18 metų. Mokyklose dirbantys pedagogai užpildė 37 anketas. Iš jų 6 vyrai ir 31 moteris. Duomenys buvo apdorojami Microsoft Excel programa.

3.2. Paauglių elgesio krizių formos ir jų paplitimas bendrojo lavinimo mokyklose mokinių požiūriu

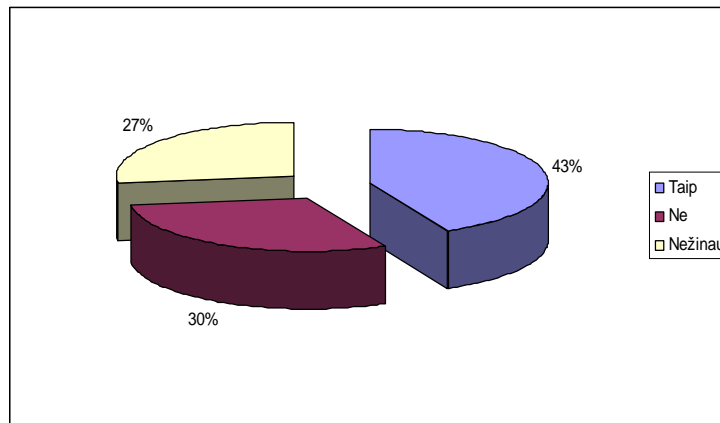
Kiekvieną dieną žmogų veikia visa eilė stresorių: gyvenimo tempo greitėjimas, padidinti protiniai krūviai, aplinkos užterštumas, santykių ir savirealizacijos sunkumai. Daugelis patiria traumuojančius išgyvenimus dėl netekčių, prievartos, priklausomybių, nesėkmių veikloje ir asmeniniame gyvenime, materialinių problemų ar kitokių priežasčių. Dėl minėtų faktorių vis dažniau trūksta energijos, blogai jaučiamės, esame įsitempę ar net prarandame pusiausvyrą. Taigi tyrimo metu moksleivių buvo pasiteirauta, ar jiems dažnai tenka patirti stresą.

1 pav. Patiriamo streso dažnumas

Kaip paaiškėjo iš apklausos rezultatų, didžioji dalis respondentų, t.y. 52 % stresą patiria dažnai, 38 % retai ir 10 % visai nepatiria. Tai tik patvirtina, kad kartais patys žmonės savo elgesiu sukelia daug didesnę stresą sau nei galėtų. Reikia pasistengti išsiaiškinti, kas kelia stresą ir kaip mes į jį reaguojame, sąmoningai stengtis sumažinti savo jaučiamus stresorius (žr. 1 pav.).

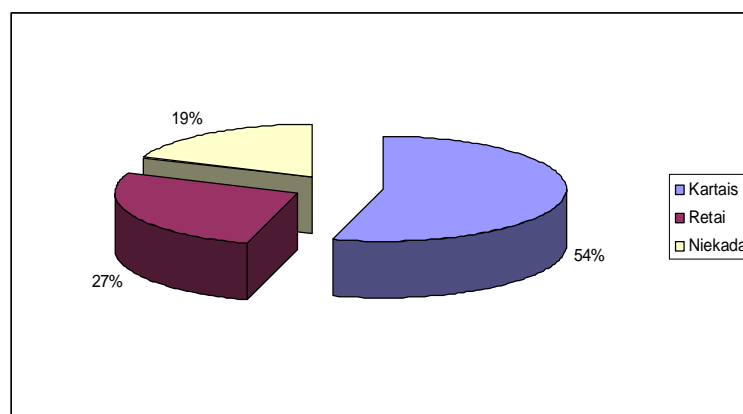
Po klausimo apie streso dažnumą, sekė kitas klausimas, kurio buvo klausama, ar moksleiviai patys supranta, kodėl jie patiria stresą, kokios to priežastys. Iš gautų rezultatų galima teigti, kad mokiniai puikiai suvokia, kodėl jie stresuoja, žino priežastis, kurios sukelia jiems nerimą. Todėl suvokę, kas jiems trukdo atsipalaiduoti, jie turėtų stengtis išlaikyti vidinę harmoniją, kasdien kuo nors džiaugtis, visada pasitikėti savimi, į gyvenimą žiūrėti optimistiškai (žr. pav.2).

2 pav. Stresą sukeliančių priežasčių žinojimas

Kaip teigia F. Kendall (2001), paauglystė maištavimo periodas. Paaugliai dažnai atrodo labai egocentiški, pilni vidinių konfliktų, depresijos, trokštantys visiškos autonomijos. Siekiant tuo įsitikinti, buvo klausama, ar jie dažnai jaučiasi išsiblaškę, vieniši, liūdni ir nemylimi. Net 54 % apklaustųjų teigė, kad jie dažnai igyvena blogas emocijas, 27 % - kad retai ir 19 % respondentų nesusiduria su išvardintais jausmais.

Paauglystės laikotarpiu vyksta intensyvus savęs suvokimas, savojo įvaizdžio formavimasis, gyvenimo tikslų ieškojimas, vertybių sistemos formavimasis. „Paauglių savęs vertinimas yra nepastovus, nuolat kintantis ir susijęs su jų egocentriškumu bei dažniais emocijų svyravimais. Paaugliai taip pat išgyvena ir nemažai psichosocialinių konfliktų. Nagrinėjant pastaruosius pirmiausiai dera pastebėti, jog savarankiškumo įgijimo laikotarpis nuolat ilgėja, todėl psichologinė, fizinė ir socialinė brandos raida gali būti netolygi. Tai skatina konfliktus, kuriuos, kalbant apie paauglystę, reikėtų vertinti kaip normą“ (Navaitis, 2001, p. 12) (žr. 3 pav.).

3 pav. Blogos savijautos dažnumas

Turėti artimą žmogų, kuriam būtume svarbūs ir kuriuo pasitikėtume yra didelė vertybė tiek vaikams, tiek suaugusiems. Nuo to priklauso prasmės ir tikslingumo jausmas, taip pat emociniai

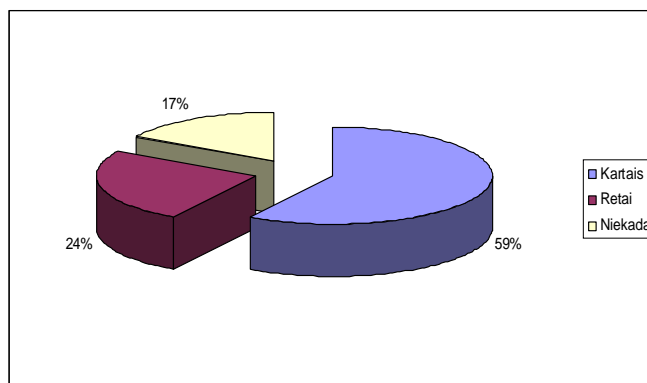
santykiai su kitais. Apklausoje dalyvavę moksleiviai sutinka su tuo, kad turėti artimą žmogų yra labai svarbu, bet nemaža dalis nėra įsitikinę, ar yra žmogus, kuriam nebijodamas galėtų išsipasakoti apie slegiančius sunkumus ir tikėtis pagalbos. Šį atsakymą pasirinko 40 % apklaustų mokinių. Tai gali lemti praeityje nutikę nemalonūs įvykiai, kai artimas žmogus išduoda ar pasišaipo iš tavo nelaimės, todėl susigražinti tikėjimą žmogumi nėra lengva. Likę 47 % moksleivių teigė, kad turi žmogų, kuriam gali papasakoti apie savo išgyvenimus ir 13 %, kad neturi.

Paaugliai yra jautresni, greičiau ir smarkiau reaguoja į nusivylimus, apribojimus, gyvenimo pasikeitimus. Be to, į realią aplinką ir joje esančius žmones jie žiūri negatyviau, nes ši tikrovė dažniausiai neatitinka jų susikurto idealaus pasaulio vaizdo. Todėl ir agresyvus ar konfliktinis elgesys šiuo amžiaus tarpsniu atrodo gana įprastas. Konfliktuodami su bendraamžiais ir suaugusiais žmonėmis paaugliai tarsi tikrina savo įsitikinimus, išbando save, siekia įtvirtinti save kaip atskirą, vientisą, nepriklausomą asmenybę. Paauglystėje agresyviai elgiamasi irgi paprastai norint apsaugoti save, įsitvirtinti, siekti pripažinimo, įvertinimo ar patenkinti poreikius. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į keletą dalykų. Pirmiausia, tikėtina, kad kuo nesaugesnis jausis paauglys, tuo agresyviau jis elgsis. Nesaugumas gali rasti iš ankstesnės patirties, iš nesaugios, visiškai neprognozuojamos ar agresyvios aplinkos arba iš nesaugių – nepastovių, nespėjamų ar smurtinių – santykių su vaikų globėjais asmenimis. Antra, kadangi agresija siejama su nepatenkintais poreikiais, agresyvus elgesys būdingesnis paaugliams, kurie jaučiasi negaunantys to, ko jiems labiausiai reikia. Trečia, žmogui vystantis tam tikras kiekis agresijos reikalingas, kad galėtų atsiskirti nuo globojančių asmenų ir save apginti bei įtvirtinti. Todėl kuo labiau paauglys kontroliuojamas aplinkinių, kuo labiau ribojamas jo savarankiškumas, kuo mažiau jis turi galimybių ir gebėjimų atsiskleisti ir įsitvirtinti (tai yra parodyti, koks jis išskirtinis, gebantis, vertas pagarbos ir įvertinimo) tinkamais būdais, tuo agresyviau jis linkęs elgtis (Erikson, 2004).

Tyrimo rezultatai patvirtina mokslininkų teiginius apie agresiją, nes gan didelė dalis respondentų teigė, kad patiria agresiją iš kitų paauglių, t.y. 36 %, kad ją patiria retai buvo 54% ir, kad nepatiria visai pažymėjo tik 10 %. Gauti rezultatai tik dar kartą įrodo, kad paauglių agresija yra egzistuojanti problema, kurią būtina spręsti.

Taip pat moksleiviai sutiko su teiginiu, kad dėl agresyvaus paauglių elgesio kalta yra aplinka, kurioje jis gyvena, nes visiškai nepriežiūra ir pernelyg didelė kontrolė, ypač jei taikomos griežtos fizinės bausmės, lemia agresyvų paauglių elgesį. Kalbant apie psichologinę atmosferą šeimoje, svarbiausi asocialaus elgesio rizikos veiksniai yra nenuoseklūs (neprognozuojamo elgesio), smurtaujantys, šalti ar atstumiantys vaiką tėvai ar globėjai. Taip pat su paauglio sunkumais siejami ir dažni tėvų tarpusavio konfliktai, skyrybos, tėvų nedalyvavimas ugdant vaiką dėl per didelio užimtumo ar asmeninių psichologinių problemų, taigi vaiko emocinis apleistumas. Vėlesnius paauglio sunkumus prognozuoja ir prasta šeimos socialinė ekonominė

padėtis, pajamų trūkumas, tėvų bedarbiystė, itin jaunas motinos amžius (Farrington, 2004). Taigi tyrimo dalyvių atsakymai pasiskirstė taip (žr. pav.4):

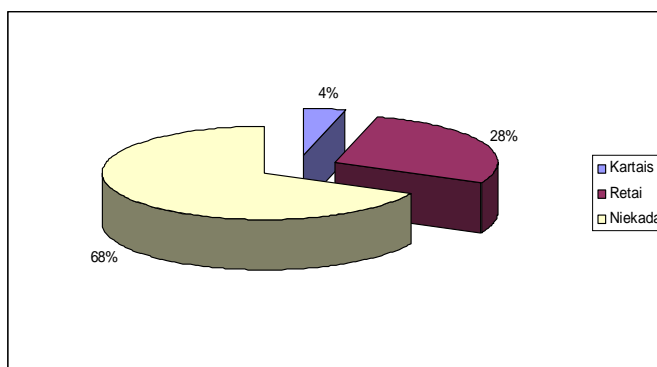

4 pav. **Aplinkos įtaka agresyviai paauglių elgesiui**

Mokinių smurto prieš mokinius atvejai labai dažni, jų mūsų mokyklose pasikartoja kasdien. Tačiau dažnai ir apie juos stengiamasi nutylėti. Į viešumą jie iškyla tik tuomet, kai įvyksta skaudi nelaimė: mokinys sumušamas taip, kad padaroma didelė žala sveikatai ar dėl psichologinio teroro, reketavimo tenka keisti mokyklą.

Tokių atvejų toleravimas skatina smurtautojus pasijusti nebaudžiamiems. Kai kada tai baigiasi tragiškai. Lietuvoje kol kas įgyvendinamos tik pavienės, dažniausiai privačios iniciatyvos, nukreiptos prieš tyčiojimąsi, agresiją mokykloje. Dažnokai vaikai skundžiasi, kad mokytojai neteisingi, nesprenžia jų problemų, nesigilina į susidariusias situacijas. Tačiau dažnai pamirštama, kad didžiausią įtaką formuojant vaiko pasaulėžiūrą, vertybes, ugdamant gyvenimo įgūdžius ir daro šeima. Nuo to labiausiai priklauso vaiko pasaulėjauta, jausmai, mokėjimas bendrauti, netgi konfliktuoti.

Taigi moksleivių buvo klausta, ar mokykloje imamasi kokių priemonių, kad agresija tarp moksleivių mažėtų. Rezultatai nebuvo labai pozityvūs. Jei palyginus su kitais tyrimais, šiuo atveju su Kėdainių švietimo centro 2008 metais atliktu tyrimu, tai galima daryti išvadas, kad mokyklose nėra pakankamai stengiamasi užkirsti kelią agresijai. Respondentų nuomonės pasiskirstė taip (žr. pav. 5):

5 pav. **Mokyklos pastangos užkirsti kelią agresijai tarp moksleivių**

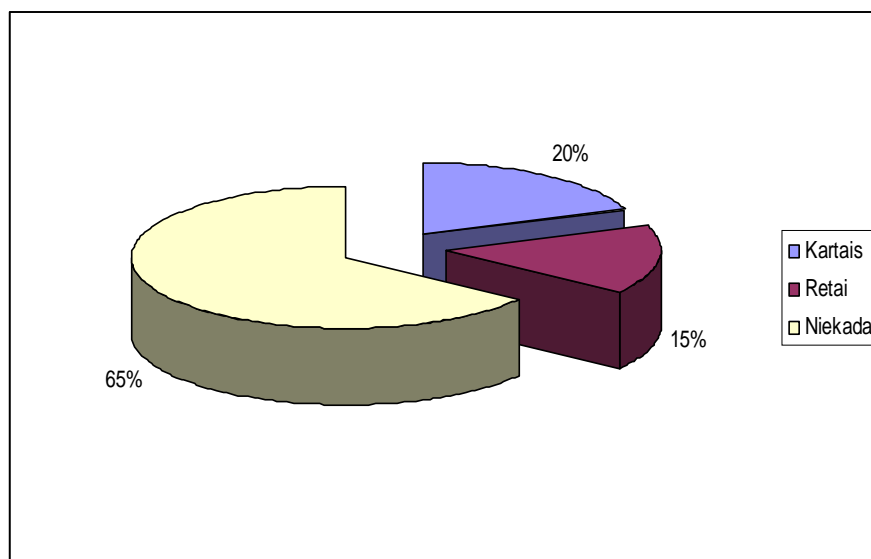
Paaugliai iškylančius konfliktus ir problemas dažniausiai linkę spręsti vieni. Todėl ir susidūrę su agresija, retas kuris kreipiasi pagalbos. Tai parodė ir apklausos rezultatai. 21 % kreiptųsi pagalbos, 52 % niekada to nedarytų ir 39 % tai darytų išimtiniais atvejais. Iš tokių rezultatų galima spręsti, kad moksleiviai neturi kur kreiptis arba trūksta žinių apie įstaigas ir specialistus, teikiančius pagalbą. Taip pat žmonių abejingumas gali įtakoti tokius moksleivių atsakymus.

Kita aktuali problema yra vaikų seksualinė prievarta. Ji ne tik pažeidžia mūsų tabu ir įstatymus, bet ir palieka ilgalaikius pėdsakus vaiko gyvenime, sutrikdo jo jausmus ir elgesį, paveikia mokymąsi ir bendravimą.

Seksualiai išnaudojami gali būti ir mergaitės, ir berniukai. Lygiai taip pat prievartautojais būna ne tik vyrai, bet ir moterys. Seksualinė prievarta, ypač šeimose, dažniausiai yra ne vienkartinis reiškinys, o tęsiasi daug metų. Vienkartinius seksualinius užpuolimus dažniausiai įvykdo vaikui nepažįstami žmonės.

Vaiką traumuoja bet kokio pobūdžio seksualinė prievarta: ar tai būtų lytinis aktas ar kiti tvirkinamieji veiksmai – kai vaiką verčia žiūrėti pornografines nuotraukas ar kaip santykiauja arba pasitenkina suaugusieji ir pan.⁴

Mokykla yra ta vieta, kur prievartos nemažai (seksualinės taip pat) dėl didelės vaikų koncentracijos.

6 pav. Pokalbių apie seksualinę prievartą mokyklose dažnumas

20 % respondentų teigia, kad kartais, 15 % retai girdintys kalbant apie seksualinę prievartą mokykloje, o 65 % apie tai niekada negirdėjo (žr. pav 6).

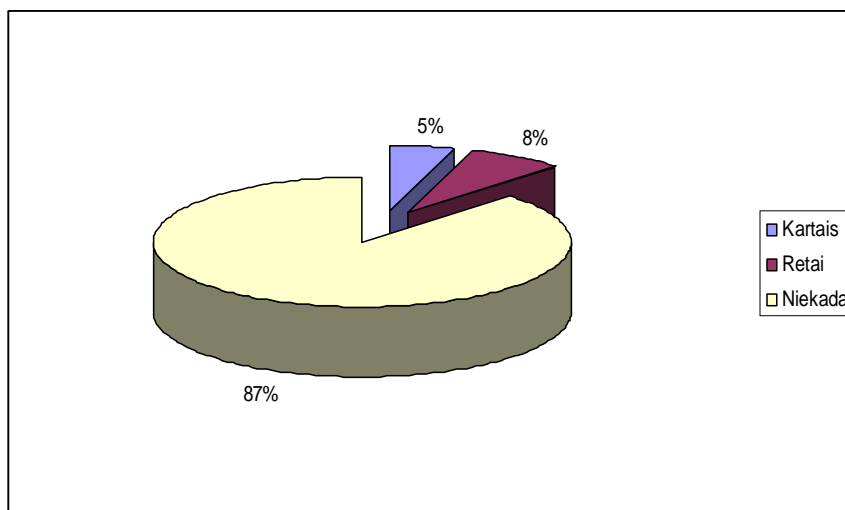
⁴ <http://www.saugus-vaikas.lt/index.php/vaikas-patyre-seksualine-prievarta>

Sunku pasakyti, kiek Lietuvoje yra vaikų, patyrusių seksualinę prievartą. Dažnai oficiali statistika neatskleidžia realios situacijos. Vaikai nutyli tokius įvykius, bijodami patirti patyčias ir pažeminimą, o ir aplinkiniai neretai yra linkę nemtyti, neigti, kad vaikas yra išnaudojamas, atsiriboti nuo skriaudžiamo vaiko, bendrauti su juo taip, tartum niekas nevyktų. Prabilti apie seksualinį vaiko išnaudojimą dažnai trukdo netikėjimas, kad taip gali būti, nežinojimas, kaip kalbėti su nukentėjusiu vaiku, baimė suklysti, prisiimti atsakomybę, netikėjimas, kad kaltininkas sulauks baismės ir vaikas bus apsaugotas (Grigutytė, 2005).

Todėl sunku realiai įvertinti tyrimo rezultatus, nes tik 3 % apklaustųjų teigė patiriantis seksualinę prievartą, 6 % labai retai ir 91 % niekada nepatyrė.

Yra žinoma, kad dėl įvairiausių priežasčių vaikai retai tiesiogiai pasisako kam nors apie patirtą prievartą. Tačiau savo elgesiu, emocije būsenoje, pasikeitusiu bendravimu su suaugusiais ir bendraamžiais perduoda signalus, iš kurių galime suprasti, kad vaikas yra nukentėjęs nuo seksualinės prievartos.

Vaikai apie seksualinę prievartą nelinkę atvirai kalbėti. Dažniausiai papasakoja tai bendraamžiams, pasidalina išgyvenimais, išklauso vienas kitą. Bet jie dažniausiai linkę smerkti, užgaulioti ir žeminti. Todėl apie savo išgyvenimus jie nekalba, net ir tuo atveju, jei tenka matyti seksualinę prievartą naudojant prieš kitus, paaugliai nelinkę atvirauti. Taigi į klausimą, ar teko matyti seksualinę prievartą naudojant prieš kitus vaikus, moksleiviai atsakė, kad 87 % niekada neteko matyti, 8 % retai ir 5 % tenka matyti (žr. pav. 7).

7 pav. Moksleivių skaičius, mačiusių seksualinę prievartą naudojant prieš kitus vaikus

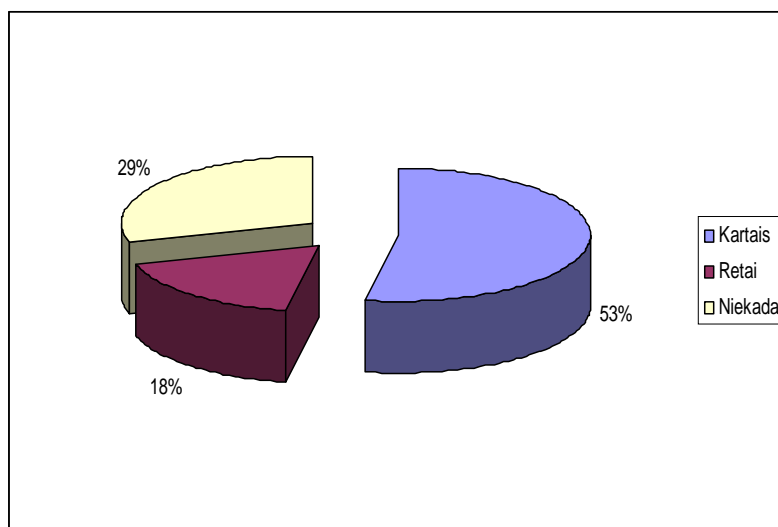
Vaikystėje patyrę seksualinę prievartą neretai, jau suaugę žmonės, nesugeba gyventi pilnaverčio gyvenimo. Seksualinės prievartos aukos, turi rizikos faktorių, kad įvykdys seksualinį nusikaltimą ateityje. Be to, reikia paminėti, kad seksualinė prievarta įtakoja aukų tolesnį vystymąsi. Apklaustųjų atsakymai apie pačių naudojamą seksualinę prievartą prieš kitus vaikus

pasiskirstė taip: 93 % niekada nenaudojo seksualinės prievartos prieš kitus, 6 % retai, ir 1 % naudoja seksualinę prievartą prieš kitus vaikus.

Patyrusiam seksualinę prievartą vaikui būtina suteikti visavertę pagalbą. Nuo pirmos specialistų reakcijos į seksualinės prievartos atskleidimą didele dalimi priklauso tolesnė vaiko gerovė, jo pasitikėjimas savimi ir aplinkiniais. Neprofesionalios specialistų reakcijos ir skuboti, neapgalvoti veiksmai gali pabloginti situaciją, priversti vaiką užsisklęsti, nepasitikėti aplinkiniais, patirti dar didesnę stresą ir toliau kęsti išnaudojimą (Grigutytė, 2005).

Svarbu numatyti, kad prievarta nepasikartotų, todėl vaikai patys turi kreiptis pagalbos, nenuslėpti prievartos atvejų.

Dauguma vaikų, tapę seksualinės prievartos aukomis, kenčia tyloje, o suaugusieji apie tai nesužino. Kartais neatskleista prievarta gali tęstis metų metus (žr. pav. 8).

8 pav. Kreiptūsi pagalbos patyrę seksualinę prievartą

Apie smurtą prieš vaikus Lietuvoje pradėta viešai kalbėti palyginti visai neseniai, bet ši problema egzistuoja jau ne pirmus metus ir kuo toliau, tuo ji darosi opesnė. Tik dabar žiniasklaida, medikai, švietimo, visuomenės sveikatos specialistai imasi spręsti šią problemą. Sudėtinga šalies ekonominė ir socialinė padėtis, šeimų psichologinis klimatas, bendros vaikų nusikalstamumo tendencijos sąlygoja smurto prieš vaikus mokyklose ir jų prieigose apraiškas. Šalies teritorinių policijos įstaigų duomenimis, vis dažniau užfiksuojami fizinio ir psichologinio smurto prieš vaikus atvejai.⁵

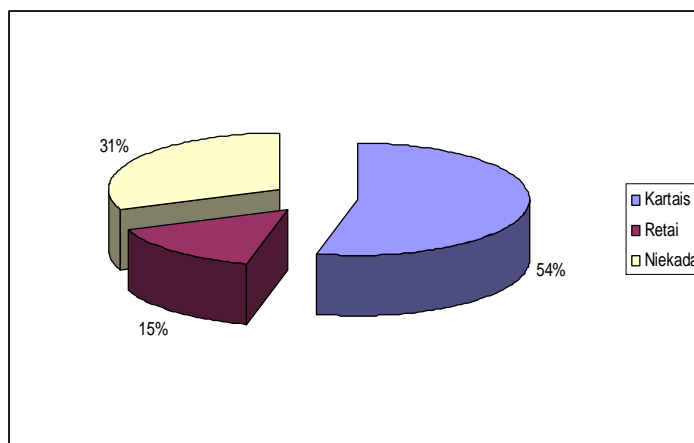
Pastebima tendencija, kad smurtas prieš vaikus yra smerkiamas, tačiau kartais ši problema visai ignoruojama. Visuomenė dar nėra pakankamai aktyvi sprendžiant smurto prieš vaikus problemą, užtikrinant jų teises ir teisėtus interesus bei garantuojant elementarų jų gerbūvį.

⁵ <http://www.sakiaivsb.lt/9306/mokykla-be-smurto-ir-patyciu/?read=2682>

Mokykloje vaikui atsiranda daugiau galimybių rodyti agresyvų savo elgesį, kadangi čia daugiau bendraamžių, o mokytojai ne visada pastebi ir spėja užbėgti įvykiams už akių. Mokykloje vaikai labai dažnai girdi kalbant apie fizinį smurtą, tai pastebima ir iš tyrimo rezultatų, nes 59 % respondentų dažnai tai girdi, 14 % retai, kai vaikai kalba apie muštynes, 27 % niekada to negirdėjo. Taip nutinka, jei priežiūra ir kontrolė ugdymo įstaigose yra nepakankama, tokiu atveju didėja fizinio smurto tikimybė.

Vaikų teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos duomenimis kas trečias moksleivis bent kartą yra tapęs smurto auka. „Smurtas vyksta tada, kai stiprusis silpnojo atžvilgiu rodo savo pranašumą. Tai sunkus ir nepriimtinas fenomenas, kai vienas žmogus ar žmonių grupė skriaudžia arba žemina kitą asmenį“ (Justickis, 2001, p. 412). Tiriamųjų atsakymai parodė, kad smurtas prieš vaikus buvo ir yra opi visuomenės problema. Daugiau nei pusė apklaustųjų, t.y. 54 % , teigė patiriantys smurtą, 15 % retai ir 31 % moksleivių smurto nepatiria.

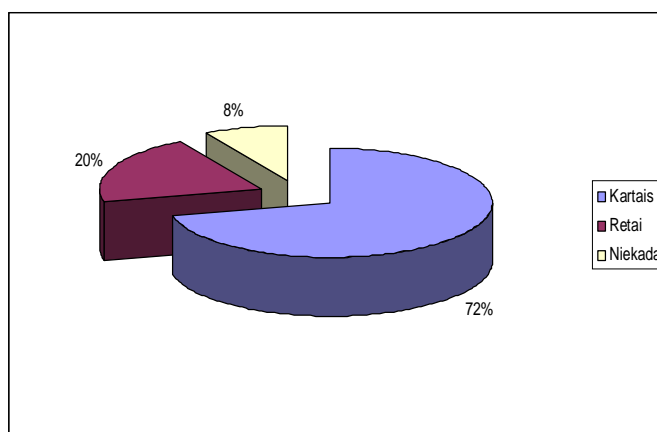
Kaip teigia psichologai, vaiko skriaudimas - tai reiškinys, kuris palieka pasėkmes vaiko fizinei sveikatai, protiniam vystymuisi, sugebėjimui bendrauti. Skriaudžiamo vaiko požiūris į jį supantį pasaulį pažymėtas visų pirma visišku nepasitikėjimu kitais, pykčio ir bejėgiškumo pojūčiu, nemokėjimu spręsti problemas, kurios kyla iš žemo savęs paties vertinimo. Vaikai, patiriantys smurtą, dažnai patys tampa smurtautojais⁶ (žr. pav. 9).

9 pav. Patiriamo smurto dažnumas

Su prieš tai aptartu klasimu susijęs ir kitas anketos klausimas: „Ar teko matyti naudojama smurtą prieš kitus?“. Kaip matyti iš pateiktos diagramos, atsakymai pasiskirstė taip:

⁶ <http://www.vaikulinija.lt/index.php/nustok/ziniasklaida-2007/ziniasklaida-20070717/>

10 pav. **Prieš kitus naudojamas smurtas**

72 % moksleivių teigia matantys prieš kitus naudojama smurtą, 20 % - kad mato retai ir 8 % respondentų pažymėjo, kad su tuo dalyku nesusiduria (žr. pav. 10).

Vaikų fizinį smurtą skatina tiek biologiniai, tiek socialiniai ar psichologiniai veiksniai. Kai vaikui nesiseka spręsti problemų jis ima pykti ant kitų, tampa agresyvus, elgiasi impulsyviai, tuoj pat reaguoja į kito žodžius, veiksmus. Ir kai vaikas nebevaldo jausmų gali imtis smurto prieš kitus, norėdamas išlieti savo pyktį, nesėkmes.

„Kiekvienas žmogus gimsta turėdamas tam tikrą agresijos „dozę“ ir nuo paties žmogaus, jo artimiausios aplinkos, patirties priklauso, ar jo sieloje apsigyvens smurtas ir prievarta ir po truputį užvaldys ar taip ir liks tik užuomazga be jokios išorinės išraiškos“ (Sajevičienė, 2003, p. 37).

Viena iš smurto naudojimo priežasčių yra ta, kad vaikai jaučiasi laikomi nepilnaverčiais šeimoje ar bedraamžių tarpe. Vaikai nerimauja dėl menkiausios klaidos, nes bijo pasirodyti esantys visiškai nevykėliai.

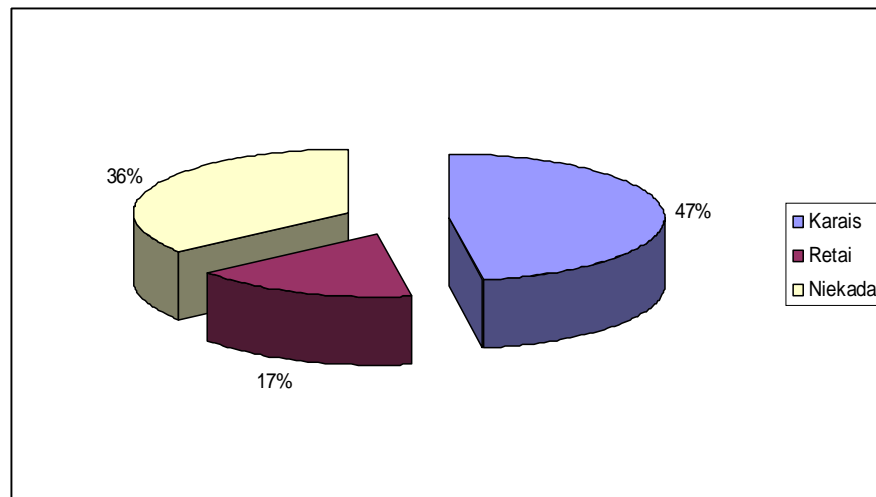
Gali būti, kad dėl išvardintų priežasčių 44 % teigia, kad naudoja smurtą prieš kitus vaikus, 21 % tik labia retai, o 35 % fizinio smurto prieš kitus nenaudoja.

Vaikai, nesulaukę arba per mažai patyrę šilumos, patyčias, smurtą ir privartą naudoja kaip būdą įrodyti sau ir kitiems, kad jie yra kažko verti, vaikams, kurie jaučiasi mylimi ir vertinami, to įrodyti nereikia.

Dauguma žmonių pritaria, kad smurtas žiniasklaidoje yra veiksnys, skatinantis agresiją realiame gyvenime. Smurtas televizorių ekranuose jau tapo labai gilia visuomenės sveikatos problema. Smurtas skatina globalios agresyvios kultūros vystymąsi ir to pasekmes mes jau galime jausti šiandien. Būtent iš televizoriaus ekrano daugelis vaikų išmoksta agresyvaus elgesio modelių, daug laiko prie televizorių ekranų praleidžiančių vaikų psichika yra mažiau jautri aplinkinių skausmui, o žiūrint labai daug smurtinių filmų vaikai kartais net nebesuvokia gyvybės vertės (Kiškis, 2004).

Žiniaskalidos, o ypač televizos poveikį įvertinti sunku. Ji ne tik įvariai veikia skirtingus žmones, bet ir tą patį žmogų nevienodai. Paprastai skiriami: informacijos pateikimo metu pasireiškiantis (vienalaikis), poveikis, vėliau pasireiškiantis poveikis (efektas) ir ilgai išliekantis padarinys (pokyčių seka). Vaikai žiūrėdami filmus ar žaisdami kompiuterinius žaidimus, kuriuose smurtaujama, vėliau gali matytus veiksmus perkelti į tikrovę.

Respondentai į šį klausimą atsakė, kad įtakos turi – 47 %, kad retai 17 % ir 36 % teigė, tai nedaro jokios įtakos (žr. pav. 11).

11 pav. Žiniasklaidos įtaka smurto naudojimui

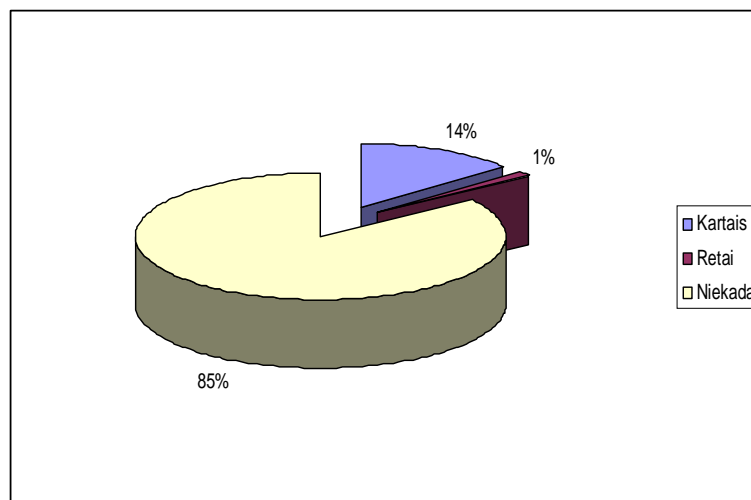
Analizuojant narkomanijos priežastis, neįmanoma išskirti kurios nors vienos ją nulėmusios priežasties. Jei taip būtų, šią ligą būtų galima kontroliuoti. Narkomaniją sukelia daugybė įvairių susijusių priežasčių – biologinės, psichologinės ir socialinės. Kiekvienu konkrečiu atveju jų poveikis yra nevienodas, tačiau dauguma atveju galima daryti tam tikrus apibendrinimus, kurie įrodo, kad narkomanija yra rimta liga. Paminėtos priežastys nebūtinai sąlygoja narkomanija, tačiau turintys rizikos veiksnius, turi didesnę polinkį į narkomaniją, nors narkomanu gali tapti ir asmuo neturintis nei vieno išvardinto faktoriaus.

Moksleivių buvo pasiteisrauta, ar jie girdi mokykloje kalbant apie narkotikus. Į šį klausimą atsakymai pasiskirstė taip: 17 % atsakė, kad girdi, 19 % retai ir 64 % teigia negirdintys mokykloje kalbų apie narkotikus. Matome, kad narkotikų problema šiose mokyklose egzistuoja.

Narkotikų vartojimo prevencijos priemonių sėkmė priklauso ne tik nuo pedagogų, bet ir nuo tėvų. Tėvai ir mokytojai turi glaudžiai bendradarbiauti spręsdami su narkotikų vartojimu susijusius klausimus. Tėvai turi pakankamai gauti informacijos apie narkotikų žalą ir paie jų vartojimo prevenciją, kad galėtų apie tai kalbėti su savo vaikais, nes tai labai svarbu formuojant jaunuolių požiūrį į neigiamus dalykus. Apie narkotikų žalą kalbant suaugusiuosius girdi 41 % moksleivių, 26 % negirdėjo kalbant, o 33 % girdi retai.

Noras pabandyti narkotikų gali kilti dėl įvairių priežasčių. Tai ir noras patirti kuo daugiau malonumo, vienišumo jausmas ir nepasitenkinimas visuomene, tada narkotikų vartojimas tampa protesto išraiška, žemas savęs vertinimas, vidiniai emociniai išgyvenimai ir konfliktai bei kt. Neretais atvejais moksleiviai gauna pasiūlymų išbandyti narkotikų iš aplinkinių ir čia tik nuo jų priklauso priimti tokį pasiūlymą ar ne. 37 % teigia gaunantys pasiūlymų išbandyti narkotikus, 22 % retai ir 41 % tokio pasiūlymo niekada negavo.

Iš to seka ir kitas klausimas: „Ar galėtum save įvardinti, kaip vartojantį narkotikus?“, nes labai dažnai paaugliai nuo cigarečių ir alkoholio pereina prie stipresnių narkotinių medžiagų, tokių kaip marihuana, heroinas, hašišas ir kt. Kaip pasiskirstė respondentų atsakymai matyti diagramoje (žr. pav. 12).

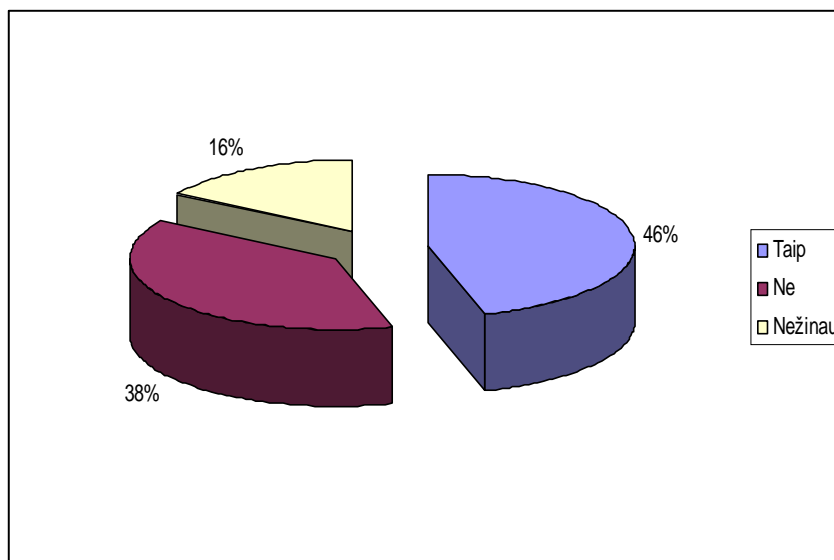
12 pav. Narkotikus vartojantys paaugliai

Vaikai, augdami aplinkoje, kur vartojami narkotikai, neretai ir patys tampa narkomanais. O jei vaikas jau ir gimsta šeimoje, kurioje buvo alkoholikų ar narkomanų, dažniausiai paveldi psichinį polinkį į priklausomybę. 20 % respondentų draugai ir artimieji vartoja narkotikus, 19 % retai ir 61 % apklaustųjų nei draugai, nei artimieji narkotikų nevartoja.

Jei vaikus supa tokia aplinka, jie tampa jautresni ir pažeidžiamesni, tada emocinei įtampai sumažinti jie ieško narkotinių medžiagų.

Paaugliai labai jautrūs aplinkos pokyčiams bei socialinės apsaugos ir kontrolės susilpnėjimui. Susidūrę su problemomis dažnai jas įveikti bando patys. To priežastys gali būti labai įvairios, tai ir artimo žmogaus, kuriuo gali pasitikėti, nebuvimas, ugdymo institucijose kreipiamas per mažas dėmesys vaikų problemoms ir tai, kad vaikas nežino, kas jam gali padėti. Jis nežino, kad yra organizacijos, ginančios jo teises ir, kad bėdai ištikus, ten gali kreiptis pagalbos. 78 % atsakė, kad žino tokias organizacijas, o 22 % , kad to nežino. Taigi mokyklose turėtų būti kalbama, kad yra specialios institucijos, kurios garantuoja jų teisių gynimą ir įgyvendinimą.

Norint užkirsti kelią paauglių elgesio krizėms ir taikyti prevenciją bei intervenciją, svarbu teisingai suprasti krizės esmę. Tik teisingai supratęs, kad smurtas, prievarta ir narkotikai nėra normalūs reiškiniai ir, kad galima sumažinti šių reiškinų plitimą, taikyti ir įgyvendinti priemones, galinčias sumažinti elgesio krizių dažnumą. Paklausus moksleivių, ar jiems pakanka žinių apie smurtą, prievartą, narkotikus ir jų prevenciją, respondentai atsakė taip: (žr. pav. 13)

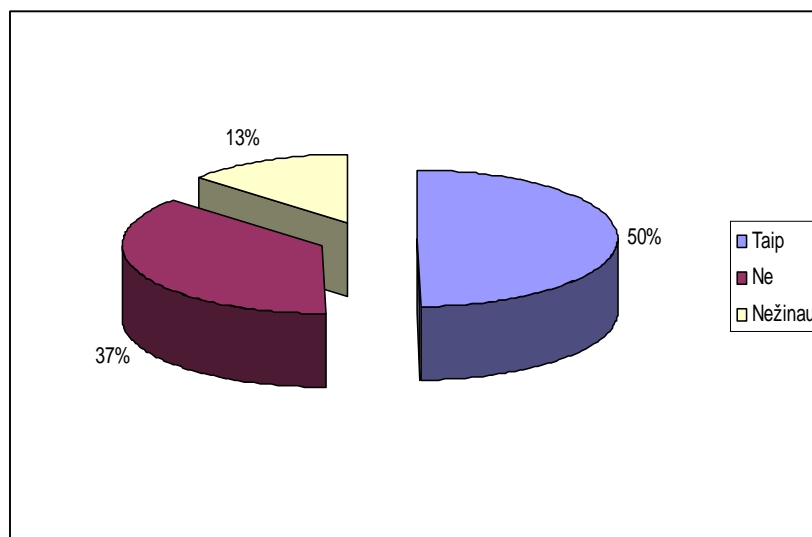

13 pav. Moksleivių žinios apie smurtą, prievartą ir narkotikus

Svarbu, kad esant bet kokiai krizei, būtina suteikti pagalbą ją išgyvenančiam vaikui. Būtina išreikšti supratimą, aptarti, kaip vaikas galėtų elgtis, jeigu tai pasikartotų ir, kad būtina kreiptųsi pagalbos kitą kartą. 51 % apklaustųjų teigė, kad kreiptųsi pagalbos, 21 % retai ir 28 % pagalbos patyrę smurtą ir prievartą nesikreiptų.

Saugumo jausmas žmogui teikia emocinį komfortą. Bet ugdymo įstaigose vaikai nesijaučia saugūs dėl anksčiau aptartų priežasčių (smurto, prievartos ir kt.). Mokyklos yra atsakingos už vaikų saugumą ugdymo proceso metu. Kaip kontroliuoti mokinius pertraukų metu, kiekviena mokykla sprendžia savaip. Dėl to, kad nėra užtikrintas saugumas mokyklose, jose net 43 % moksleivių jaučiasi nesaugūs, 21 % retai ir 36 % vaikai mokykloje jaučiasi saugūs. Nesaugumo priežastys gali būti nepakankamas pedagogų dėmesys šiai problemai.

Visų mokytojų rūpestis, kad vaikai jaustųsi fiziškai ir emociškai saugūs mokykloje. Vienas svarbiausių dalykų, tai padėti įgyti tokių įgūdžių, kurie padėtų vaikams elgtis taip, kad nugalėtų iškilusius sunkumus savarankiškai. Svarbu, kad apie smurtą, prievartą ir narkotikus būtų kalbama jau pradinėse klasėse. Kiekviena ugdymo įstaiga, siekdama sumažinti vaikų elgesio krizes, turi sudaryti sąlygas įgyti pagrindinius socialinius įgūdžius ir jei tie įgūdžiai bus diegiami nuo mažens, tai vaikui bus lengviau prisitaikyti visuomenėje. Tai iliustruoja 14 paveikslas.

14 pav. Mokyklos teikiama informacija apie smurtą, prievartą ir narkotikus bei jų prevenciją

Dauguma apklaustųjų moksleivių teigė, kad mokykloje pakankamai kalbama apie smurtą, prievartą ir narkotikus bei jų žalą ir prevenciją.

Siekiant užkirsti kelią elgesio krizėms, mokiniai apie tai turėtų gauti pakankamai informacijos. Mokyklose turėtų būti organizuojami prevenciniai renginiai, seminarai, rašinių ir piešinių konkursai, įvairios viktorinos ir kt. Svarbu rengti prevencines programas, apimančias gyvenimo įgūdžius diegiamus vaikystėje ir paauglystėje. Tokios programos ir renginiai slopina veiksnius skatinančius narkotikų vartojimą, agresiją ar prievartą, skatina šeimą ir mokyklą kurti jaunimo raidai palankią aplinką, atkreipia dėmesį į visuomenėje netoleruojamus dalykus. Apklausti moksleiviai teigia, kad mokykloje vyksta tokie renginiai, taip atsakė 53 % , kad retai – 27 % ir niekada nevyksta – 20 %.

Nors mokyklose ir vyksat prevenciniai renginiai, bet patys mokiniai nerodo didelės iniciatyos juose dalyvauti. 48 % visada dalyvauja, 26 % retai ir 26 % niekada nedalyvauja.

Tyrimas parodė, kad mokyklose, kaip ir kitose ugdymo įstaigose yra paplitusios elgesio krizės, tokios kaip stresas, smurtas, agresija, prievarta ir narkomanija. Iš respondentų atsakymų galime teigti, kad moksleiviams vis dar nepakanka žinių, kaip užkirsti kelią krizėms ir ką daryti joms ištikus.

3.3. Elgesio krizių prevencija ir intervencija mokyklose mokytoju požiūriu

Vaikų elgesio krizės bet kokioje ugdymo įstaigoje yra ne naujas ir gan dažnai pasitaikantis reiškinys. Pedagogai yra tie žmonės, kurie su tuo susiduria kiekvieną dieną ir bandos jas įveikti. Kartais tai padaryti nėra lengva, nes gali būti, kad pedagogas nemoka prieiti prie mokinio, jam trūksta žinių šiuo klausimu, o gal ir noro tai padaryti. Apie tai, kokias prevencines ir intervencines priemones taiko bandydami įveikti elgesio krizes, klausiama mokyklose dirbančių pedagogų.

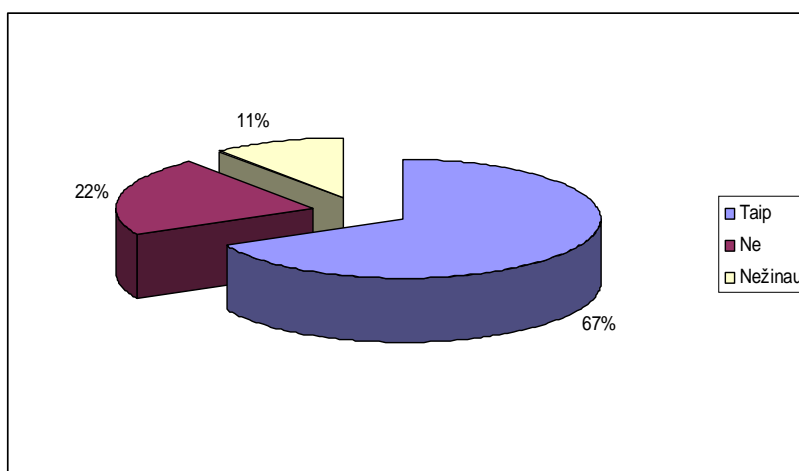
Vaikai, augdami susiduria su įvairiomis sunkiomis, kartais nekontroliuojamomis situacijomis, gyvenimiškais pokyčiais, su kuriais jie turi vienaip ar kitaip tvarkytis. Vaikai ir paaugliai gali išgyventi krizes dėl pačių įvairiausių sunkumų ar gyvenimo pokyčių. Svarbu suprasti, kad vaikas reaguoja net ir į nedidelius pokyčius – neretai suaugusiems nereikšmingi sunkumai vaikui gali atrodyti dideli ir sunkiai įveikiami. Todėl mokytojų buvo paklausta, kaip jie mano, ar vaikai dažnai išgyvena krizes. Jų nuomonė buvo tokia: 78 % mano, kad dažnai, 12 %, kad vaikų krizės nėra toks jau dažnas reiškinys ir 10 % nežino.

Kad krizės yra dažnos paauglių tarpe, suvokia didžioji dalis pedagogų, bet jie suvokia ir tai, kad ne viskas daroma, jog jų būtų mažiau. Galbūt tokie atsakymai atspindi asmeninę pedagogų patirtį, nes 55 % mano, kad tikrai nepilnai stengiamasi mažinant krizes, 27 % įsitikinę, kad viskas padaryta ir 18 % nežino.

Kad vaikui svarbu jaustis saugiam – būtinas dalykas ugdymo įstaigoje. Mokytojai su tuo sutinka, bet nemano, kad mokykla yra ta vieta, kur vaikai galėtų jaustis saugiai. Jų nuomonė sutampa su apklausoje dalyvavusių moksleivių. Teigiamą atsakymą pasirinko 29 %, 15 % negalėjo tiksliai įvardinti, o 56 % mano, kad vaikai nesijačia saugūs mokykloje, kurioje mokosi.

Pedagogai labai greitai pastebi, kad vaikui kažkas atsitiko, bet jie kartais nedrįsta reaguoti į moksleivio krizės požymius, nes nežino, ką reikia daryti, kaip su tokiu vaiku kalbėtis. Tuo tarpu nuoširdus vyresnio žmogaus susirūpinimas ir pavykęs pokalbis gali būti pirmas rimtas žingsnis suteikiant tinkamą pagalbą kenčiančiam vaikui (Gailienė ir kt., 1996).

Pedagogai turi būti ypač jautrūs ir pastabūs, kad atpažintų vaikus ištinančias krizes, bet pirmiausia pats darbuotojas turi mokėti spręsti krizių problemą ir drausminti vaikus. Jei mokytojas nelaiko kažkokios krizės netinkamu elgesiu, jis nesustabdys šios krizės ir nesugebės vaikui pasiūlyti pagalbos. Pedagogų buvo klausiama, ar jie suteikia pagalbą krizes išgyvenantiems mokiniams. Atsakymai pavaizduoti diagramoje.

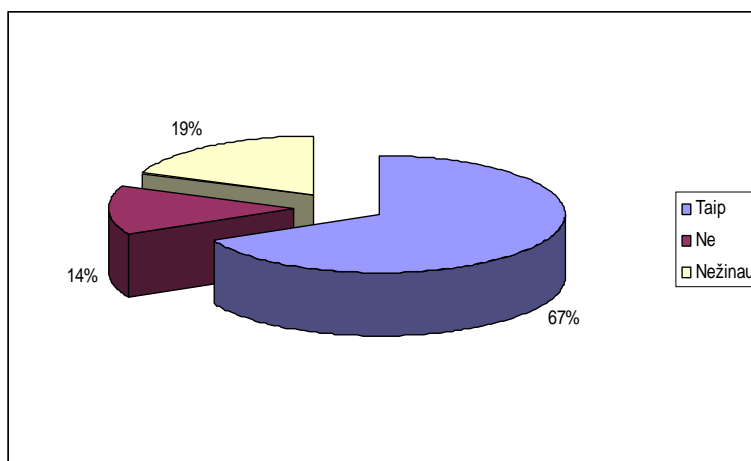

15 pav. **Pedagogų suteikiama pagalba, krizes išgyvenantiems vaikams**

Net 67% respondentų teigia, kad suteikia pagalbą vaikams patyrusiems krizę, 11% nežino, 22% neteikia tokios pagalbos (žr. pav. 15).

Norint sustabdyti vaikų elgesio krizių plitimą, pirmiausia turi būti kuriamos efektyvios prevencinės programos, kurios įtrauktų visą įstaigos bendruomenę ir būtų vykdomos 3 lygiais: ugdymo įstaigos, grupės, individualiu lygiu. Įgyvendinant tokias prevencines programas, svarbu, kad patys vaikai diskutuotų apie tarpusavio santykius, apie krizės reiškinį, kaip jie jaučiasi išgyvenę krizę. Visi apklausoje dalyvavę pedagogai teigia, kad tokios prevencinės programos mokyklose būtinos.

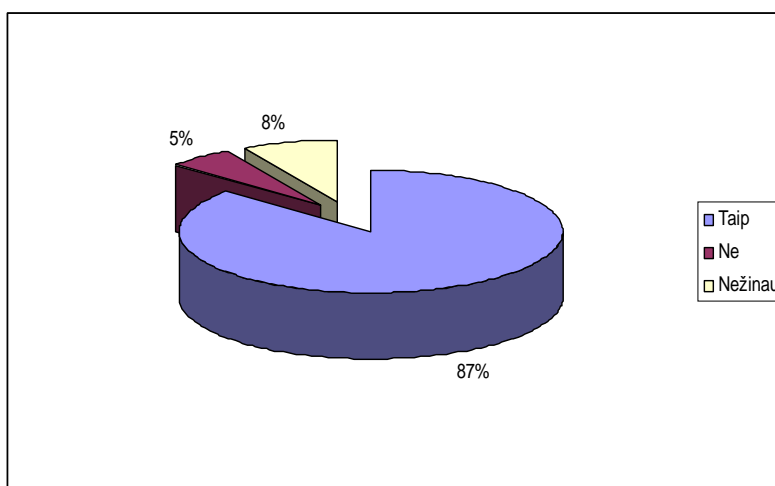
Prevenčinės programos turi įtraukti ne tik pačius mokinius, bet ir jų tėvus, mokyti rinkti tinkamą auklėjimo strategiją, įvertinti tai, ko vaikai yra mokomi konkrečios prevencinės programos metu. Tokiu būdu yra atveriamas kelias diskusijoms namuose apie netinkamą elgesį, narkotikų vartojimą ar pan., tai leidžia parodyti šeimos požiūrį į tokius dalykus. Tėvai daro didelę įtaką vaikams, jie gali padėti vaikams įgyti tokių įgūdžių, kurie padėtų jiems ateityje spręsti iškilusius sunkumus, todėl net 67 % mokytojų mano, kad būtina tėvus įtraukti į prevencinę veiklą, 14 % mano, kad ne ir 19 % šiuo klausimu nuomonės neturi (žr. pav. 16).

16 pav. **Tėvų dalyvavimas elgesio krizių prevencinėse programose**

Krizių prevencijos planas yra pedagoginio planavimo priemonė, efektyvus būdas įvairioms problemoms spręsti, kurio reikalauja Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas. Jei ugdymo įstaiga neturi krizių prevencinio plano, mažai tikėtina, kad mažės vaikų elgesio krizės. 37 % respondentų teigia, kad mokyklos turi tokį planą, 43 % respondentų apie tai nieko nežino, 20% teigia, kad prevencinio plano nėra.

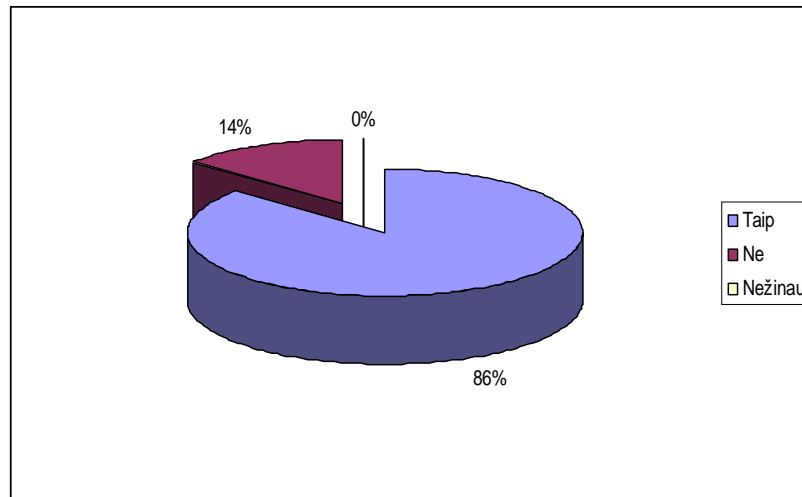
Sukūrus krizių prevencinį planą, jam įgyvendinti ugdymo įstaigoje reikia stiprios krizių valdymo komandos. Krizių valdymo komanda siekia įveikti krizės sukeltas problemas ir teikti bendruomenei veiksmingą pagalbą. Komandą sudaro įstaigos vadovas, ar jo pavaduotojas, pedagogai, specialistai – spec. pedagogas, soc. pedagogas, psichologas (Krizių valdymo mokyklose tvarkos aprašas, 2007). Respondentai, visi tvirtino, kad mokyklose būtinos prevencinės programos, tai pavaizduota 17 paveiksle.

17 pav. **Pedagogų nuomonė dėl krizių valdymo komandos reikalingumo**

Dauguma respondentų 87% teigia, kad šioms programoms įgyvendinti krizių prevencijos komandos reikia, 8 % nežino ir tik 5 % mano, kad nebūtina tokia komanda.

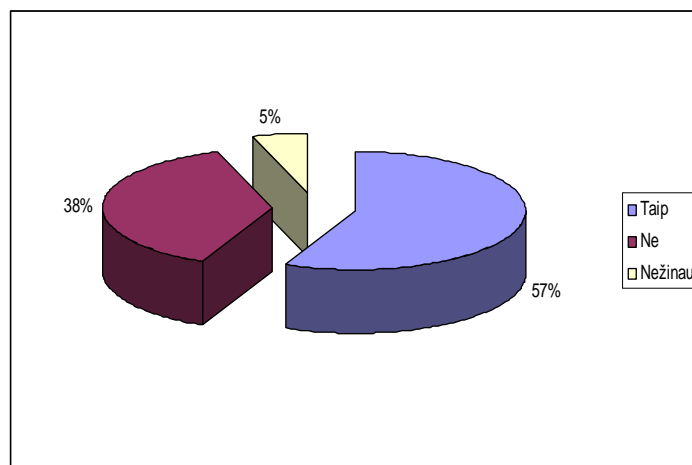
Norint, kad krizių valdymo komanda dirbtų efektyviai, jie, kaip rašoma krizių valdymo apraše, turi įgyti krizės valdymo mokykloje kompetencijų ir nuolat tobulinti kvalifikaciją šioje srityje. Todėl tokią komandą turėtų turėti kiekviena mokykla, siekiant mažinti elgesio krizes. Dauguma respondentų, t.y. 86 % mano, kad tokia ekspertų komanda reikalinga ir tik 14 % , kad jos nereikia (žr. pav. 18).

18 pav. **Kvalifikuotų ekspertų komandos reikalingumas**

Plačiai paplitęs požiūris, kad vaikų elgesio krizės priežastys glaudžiai siejasi su ankstyvąja vaikyste. Vaikas, gyvenantis asocialioje šeimoje, matydamas nuolat smurtaujančią tėvą, ar girtaujančius abu tėvus- laikui bėgant ir pats pradės gyventi tokį gyvenimą kaip ir tėvai. Girtaus, smurtaus, darys nusikaltimus ir pan. Šeimomoje prasideda kūdikio, vėliau ir vaiko socializacija. Šis procesas vyksta nuosekliai per visą žmogaus gyvenimą. Ankstyvoje vaikystėje, vaikai iš pradžių imituoja suaugusiųjų elgesį jo nesuprasdami. Vėliau jis tampa suprantamesnis ir jie sukoncentruoja visą dėmesį į tai ir stengiasi elgtis kaip suaugusieji. Toks elgesys vaikystėje palieka polinkį į nederamą elgesį ateityje. Tam pritaria ir 93 % respondentų, o 7 % mano, kad tai įtako neturi.

Žmogų smurtauti verčia įvairūs veiksniai, tai biologiniai, psichologiniai ir socialiniai. Teigiama, kad smurtas neatsiranda spontaniškai be jokios priežasties, o tik tuomet, kai kažkieno veiksmai ar elgesys jį sukelia. Siekdami sustabdyti smurtą, turime sustabdyti jį suskelintį elgesį. Mokytojų atsakymai pasiskirstė taip:

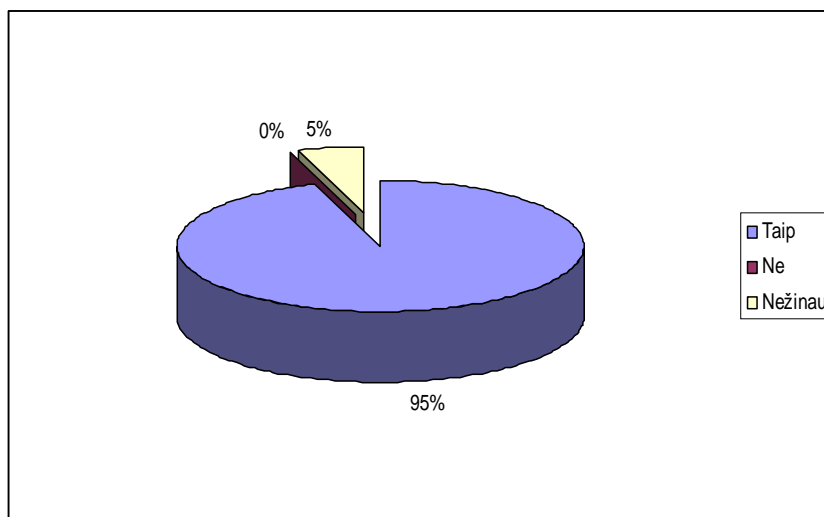
19 pav. **Pagrindinė smurtavimo priežastis yra psichologinės smurtaujančiojo problemos**

Kad smurtavimo priežastis yra psichologinės smurtaujančiojo problemos sutinka dauguma, t.y. 73% respondentų, 16% to nežino, 11% mano, kad gali būti ir kita priežastis (žr. pav. 19).

Sekantys trys klausimai buvo apie žiniasklaidos ir kompiuterinių žaidimų įtaką vaikų elgesio krizių atsiradimui. Visi žinome, kad žiniasklaidoje akcentuojama agresija ir smurtas, o tai neigiamai veikia paauglių pasaulėžiūrą ir formuoja polinkį netinkamam elgesiui. Kompiuteriniai žaidimai taip pat nemaža dalimi prisideda prie vaikų krizių atsiradimo, nes dabartinis jaunimas praleidžia labai daug laiko žaizdami kompiuterinius žaidimus, kuriuose gausu smurto scenų. Tiek mokytojų, tiek mokinių nuomonės šiuo klausimu sutapo. Abi grupės pripažįsta neigiamą žiniasklaidos poveikį, nes šį atsakymą pasirinko daugiau negu pusė apklausoje dalyvavusių respondentų.

Apibendrinant respondentų nuomones galima teigti, kad pagrindine paauglių elgesio krizių priežastimi laikoma vaiko aplinka, kurioje jis gyvena, tai šeima bei draugai. Taip pat viena iš priežasčių yra asmeninės paauglio savybės bei žiniasklaida, kuri atspindi mūsų kultūrą ir supratimą, kaip gyventi.

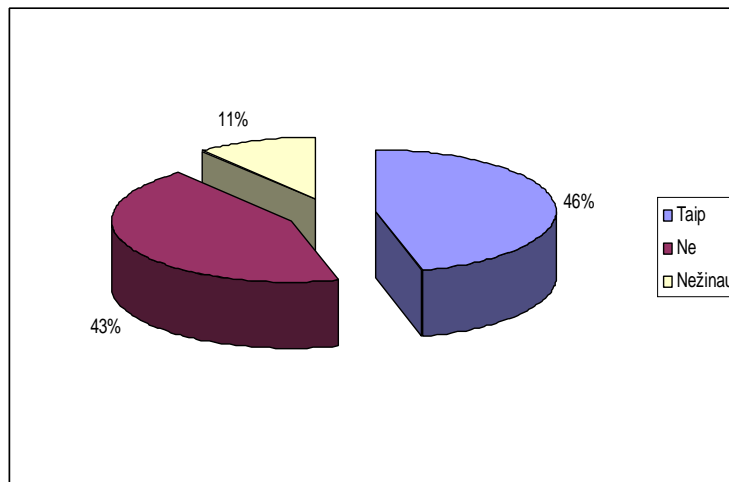
Pedagogai turi organizuoti prevencinius renginius vaikams, siekdami ugdyti vaikų tinkamo elgesio visuomenėje normas ir atsakomybę, užimti juos prasminga ir turininga veikla, gerinti tarpusavio santykius su bendraamžiais. Todėl renginys turi ne tik sudominti vaikus, bet ir turėti praktinę bei išliekamąją reikšmę. Beveik visi respondentai teigė, kad tokie renginiai mokyklose vyksta, Atsakymai pavaizduoti diagramoje (žr. pav 20).

20 pav. Mokyklose vykdomi prevenciniai renginiai

Prevenciniai renginiai (seminarai, piešinių ir rašinių konkursai, paskaitos, ekskursijos į organizacijas ir kt.) turi didelę įtaką krizėms. Mokyklose tokie renginiai vyksta dažnai, bet tuose renginiuose dalyvauja tie vaikai, kuriems tai įdomu ir kurie tiki to renginio nauda. Kita vertus, gal skeptiškai nusiteikę vaikai sudalyvavę prevenciniuose renginiuose pamato, kad visi jie

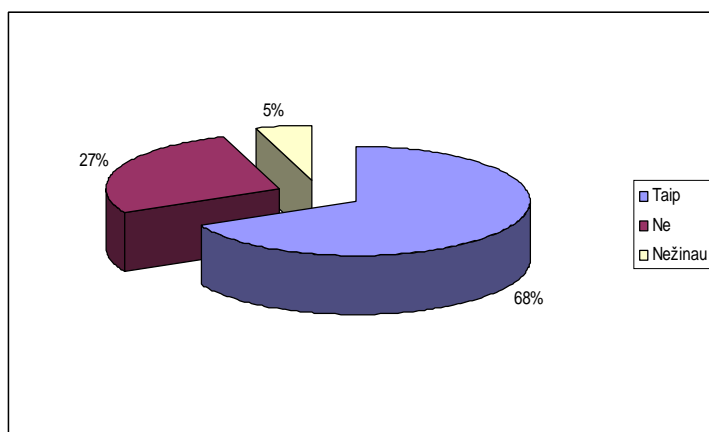
naudingi ir įdomūs. 48% respondentų teigia, moksleiviai dalyvauja renginiuose, 11% to nežino, 41% teigia, kad vaikų tokie renginiai netraukia (žr. pav.21).

21 pav. Moksleivių dalyvavimas prevencinėje veikloje

Papildoma veikla siekiama tenkinti individualius pažintinius mokinių poreikius, suteikiant jiems papildomų žinių ir įgūdžių, sudaryti sąlygas pasireikšti bei plėtotis jų specialiesiems gebėjimams bei skatinti mokinių saviraišką. Papildomos veiklos organizavimas bendrojo lavinimo mokyklose rodo, kiek dėmesio yra skiriama mokinių užimtumui ir socializacijai. Moksleiviams pedagogai privalo skirti daug dėmesio, bandyti prie jų prieiti, bendrauti kuo artimiau. Su tuo sutiko beveik visi apklausoje dalyvavę respondentai, tai yra 95 %, o tam nepritarė 5%.

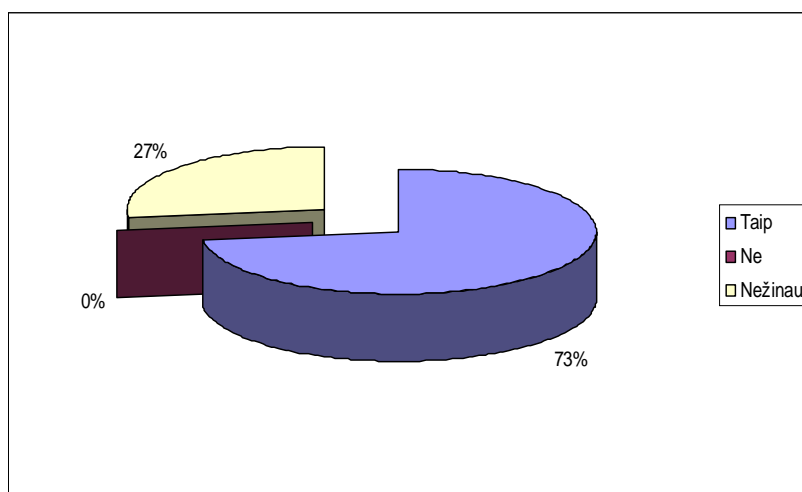
Pedagogai yra asmenys, turintys galimybes padėti vaikui spręsti elgesio krizes. Jie turi skatinti kuo glaudesnius ryšius tarp vaiko ir kitų pedagogų, turi išnaudoti neformalaus ugdymo galimybes. Taip pat jie turi būti įtraukti į krizių prevencijos komandą, dalintis informacija apie įstaigoje vykstančias krizes, problemas. Jei darbuotojai yra įtraukti į krizių prevencinę komandą, tai kaip nurodyta tvarkos apraše, reikia tobulinti ir jų kvalifikaciją. 64% respondentų nuomone, kvalifikacija teiktų efektyvumo prevenciniam darbui, 9% nežino, 27% nemano, kad tai įtakotų prevencinį darbą (žr. pav. 22).

22 pav. **Pedagogų kvalifikacijos įtaka krizių prevencijai**

Norint, kad mokyklose būtų vykdoma efektyvi prevencija, dėl to turi stengtis ir norėti patys pedagogai. Jei i vaikų krizes bus žiūrima atmetinai, tai jų kaskart vis daugės. Atsakydami į klausimą, apie pačių pedagogų iniciatyvumą prisidedant prie krizių mažinimo, jų atsakymai parodė, kad mokytojams noro tikrai užtenka ir, kad jie noriai stengiasi padėti mokiniams. 81 % atsakė, kad stengiasi, jog būtų vykdoma efektyvi prevencinė programa mokyklose ir 19 %, kad ne.

Norint spręsti vaikų elgesio krizes, vien gerų norų ir idėjų neužtenka. Norint įgyvendinti projektus, surengti seminarus ar kitą prevencinį renginį, būtinas finansavimas. Mokykloms prevencinių programų įgyvendinimui skiriama nepakankamai lėšų, tai patvirtino ir apklausoje dalyvavę pedagogai. 73 % teigė, kad nepakankamas, o 27 %, kad nežino. (žr. pav. 23).

23 pav. **Prevencinių programų finansavimas**

Efektyviausiomis prevencinėmis priemonėmis mokyklose pedagogai laiko vaikų užimtumą po pamokų, nes tik vaikų domėjimasis jų mėgstama veikla gali sumažinti krizių plitimą. Taip pat darbuotojai teigia, kad ypatingą reikšmę turi ir pačio pedagogo veikla ir atliekamos funkcijos, o jo kvalifikacijos kėlimas tik patobulina jo profesinę kompetenciją dirbant su krizėmis. Prie visų šitų priemonių pridėjus aktyvų vaikų dalyvavimą prevenciniuose renginiuose, kitų organizacijų pagalbą, būtų galima sustabdyti elgesio krizių plitimą ir įgyvendinti krizių prevencija ir intervencija bendrojo lavinimo mokyklose.

IŠVADOS

Paauglių elgesio krizių paplitimas bendrojo lavinimo mokyklose moksleivių požiūriu

1. Moksleiviai teigia, kad mokykloje dažniausiai patiria stresą (sunkios mokymosi programos, neadekvatus vertinimas) bei fizinį smurtą (muštynės, daiktų gadinimas).
2. Seksualinė prievarta nėra dažnas atvejis mokyklose. Bet net ir tuo atveju, jei patirtų seksualinę prievartą, tik maža dalis respondentų kreiptusi pagalbos.
3. Paaugliai turi pakankamai informacijos apie smurtą, seksualinę prievartą, narkotines medžiagas, žino apie narkotikų žalą, jų grėsmę vaikų saugumui, tačiau nemažai jų teigia turintys žalingų įpročių.
4. Vaikai gerai žino organizacijas ginančias vaikų teises, dauguma jų kreipiasi pagalbos patyrę smurtą ar prievartą.
5. Mokyklose organizuojama pakankami prevencinių renginių, kurie suteikia moksleiviams žinių ir socialinių įgūdžių sprendžiant elgesio krizių problemas, bet dauguma moksleivių yra tik pasyvūs stebėtojai arba visai juose nedalyvauja.

Krizių prevencija ir intervencija bendrojo lavinimo mokyklose pedagogų požiūriu

1. Dauguma respondentų žino, kad elgesio krizės yra labai rimta problema ir supranta, kad tai būtina spręsti, norint sumažinti jų plitimą.
2. Pagrindinėmis paauglių elgesio krizių priežastimis respondentai laiko vaiko artimiausią aplinką, kurioje jis auga. Taip pat pripažįsta neigiamą žiniasklaidos ir kompiuterinių žaidimų žalą vaikų elgesio krizių formavimuisi.
3. Pedagogams trūksta žinių apie paauglių elgesio krizes, jų įveikimo būdus. Nemaža dalis nežino, kad šiai problemai spręsti yra parengtas krizių valdymo mokyklose tvarkos aprašas.
4. Respondentai teigia, kad dauguma pedagogų neturi tinkamos kompetencijos ir kvalifikacijos dirbti su paauglių elgesio krizėmis, jų prevencija ir intervencija.
5. Efektyviausia krizių prevencijos ir intervencijos priemone respondentai laiko užklasinę veiklą po pamokų, tinkamą vaikų užimtumą.

REKOMENDACIJOS

1. Siekiant užkirsti kelią elgesio krizių plitimui ugdymo įstaigose, tikslinga organizuoti prevencijos ir intervencijos programas, kurti krizių įveikimo komandas. Taip bus galima stabilizuoti padėtį bendrajo lavinimo mokyklose.
2. Dirbant su krizes išgyvenančiais paaugliais, tikslinga panaudoti visas galimybes bendrauti su šeimos nariais ir juos įtraukti į pozityvų paauglio elgesio krizės įveikimo procesą.
3. Mokyklose dirbantys pedagogai turėtų kelti savo kvalifikaciją dalyvaujant elgesio krizių seminaruose ir susipažįstant su krizių prevencijos ir intervencijos galimybėmis.
4. Į prevencinę veiklą įtraukti ne tik pačius mokinius, bet ir jų tėvus bei įvairaus tipo organizacijas. Taip bus galima sulaukti pozityvesnių prevencijos rezultatų.
5. Skatinti draugiškesnius moksleivių santykius vieniems su kitais, ugdyti atsakomybės jausmą už savo poelgius ir priimtus sprendimus bei tų poelgių pasėkmes.

LITERATŪRA

1. Ammerman, R. T., Hersen, M. (1997). *Handbook of Prevention and Treatment with Children and Adolescents*. New York: John Wiley&Sons, INC.
2. Braslauskienė, R., Jonutytė, I. (2005). *Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijose*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
3. Bulotaitė, L. (2009). *Narkotikai ir narkomanija: iliuzijos ir realybė*. Vilnius: Tyto alba.
4. Černiauskienė, M. (2000). *Apie priklausomybę sukeliančias medžiagas ir jų vartojimo prevenciją ugdymo institucijose*. Vilnius: Efrata
5. Davidavičienė, A.G. (2001). *Narkotinių medžiagų vartojimo prevencijos programa ir standartas*. Vilnius: Efrata.
6. Davidavičienė, A.G. (2001). *Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus?* Vilnius: Efrata.
7. Dereškevičienė, V. (2007). *Vaikas patiria smurtą šeimoje ir mokykloje*. [Žiūrėta 2010 03 07]. Prieiga per internetą: <<http://www.vaikulinija.lt/index.php/nustok/ziniasklaida-2007/ziniasklaida-20070717/>>
8. Erikson, E. H. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
9. Farrington, D. (2004). *Advancing knowledge of early prevention*. In *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour*. Cambridge University Press.
10. Gailienė, D., Bulotaitė, L., Sturlienė, N. (1996). *Aš myliu kiekvieną vaiką*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras
11. Gilligan, J. (2007). *Smurtas: apmąstymai apie nacionalinę epidemiją*. Vilnius: Vaga.
12. Gilligan, J. (2002). *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas.
13. Glinskienė, A., Drazdauskienė, R. (2001). *Paauglių agresyvaus elgesio psichologiniai ir psichopatologiniai ypatumai. Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija*. Vilnius: Biuro projektai.
14. Grigutytė, N. ir kt. (2005). *Vaikų, patyrusių seksualinę prievartą ir jų artimųjų rehabilitacija ir reintegracija*. Kaunas: Arx Baltica.
15. Grigutytė, N. (2003). *Apie vaikų seksualinę prievartą*. Kaunas: Arx Baltica.
16. Grimaliauskienė, O. (2002). *Narkotikų vartojimo prevencija bendruomenėje*. Vilnius.
17. Gumuliauskienė, A. (1996). *Vaikų ir paauglių agresyvumo klausimu*. *Acta paedagogica Vilnensia*, 3, p. 131 – 139.
18. *Young People in Changing Societies*. (2000). *Regional Monitoring Reports, No. 7*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
19. Johnson, L.C. (2003). *Socialinio darbo praktika*. Vilnius: Spauda.

20. Juczyński, Z. (2009). *Narkomanija*. Vilnius: Presvika.
21. Jurgaitienė, D., Vainauskienė, R. (2001). *Apie narkotikus ir narkomaniją tėvams*. Klaipėda: Druka.
22. Justickis, V. (2001). *Kriminologija*. I dalis. Vilnius: Standartų spaustuvė.
23. Kardelis, K. (2005). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Liucilijus.
24. Kendall, F. (2001). *Ypatingi tėvai – ypatingi vaikai*. Vilnius: Andrena.
25. Kiškis, A. (2004). Neigiamas smurto televizijoje poveikis nepilnamečiams ir jo prevencija. *Jurisprudencija*. Prieiga per internetą: <<http://www3.mruni.lt/~akiskis/Alfredo-str2004.doc>>
26. Kleizo, I. (Red.) (2000). *Kas gresia tavo vaikui?* Vilnius: Dvasinės paramos namai.
27. Koganas, B. (1981). *Stresas ir adaptacija*. Vilnius: Mokslas.
28. *Krizių valdymo mokyklose tvarkos aprašas* (2007). Vilnius.
29. Kurienė, A. (2000). *Būkime atidūs – vaiką ištiko bėda*. Vilnius: Amiga.
30. Kviškienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Baltijos kopija.
31. Leliūgienė, I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Technologija.
32. *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*. (2000). Vilnius.
33. Liobikienė, T.N. (2006). *Krizių intervencija*. Kaunas: VDU.
34. Mielke, U. (1997). *Geriau supraskime sunkius vaikus*. Vilnius: Lektūra.
35. *Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose*. (2007). Tarptautinė konferencija. Vilnius, 2007 gruodžio 7 d.
36. *Mokykla be smurto ir patyčių*. (2009). [Žiūrėta: 2010 03 07]. Prieiga per internetą: <<http://www.sakiaivsb.lt/9306/mokykla-be-smurto-ir-patyciu/?read=2682>>
37. Navaitis, G. (2001). *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius: Kronta.
38. *Narkomanija ir AIDS – vienykime atsaką. Narkomanija ir jos prevencija*. (2001). Vilnius.
39. *Nervų ir psichikos ligos*. [Žiūrėta 2010 02 15]. Prieiga per internetą: <<http://www.medicine.lt/index.php?pagrid=leidiniai&subid=npl&strid=7826>>
40. Pikūnas, J., Palujanskienė, A. (2005). *Stresas*. Kaunas: Norkūnas ir Ko.
41. *Pirminės narkomanijos prevencijos bendruomenėje vykdymas, metodinės rekomendacijos*. (2005). Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
42. Polukordienė, O.K. (2003). *Psichologinės krizės ir jų įveikimas. Pagrindinės žinios apie krizių ir savižudybių prevenciją, intervenciją ir postvenciją//Praktinis vadovas*. Vilnius: Jaunimo psichologinės paramos centras.
43. *Psichologijos žodynas*. (1993). Vilnius: Mokslo enciklopedijų leidykla.
44. Rajeckas, V. (1999). *Ugdomasis mokymas // Mokymo organizavimas*. Kaunas: Šviesa.
45. Ramsey, P. G. (2004). *Teaching and Learning in a Diverse World*. New York: Teachers College Press.
46. *Responding to Crisis at a Scholl*. (2008). Los Angeles: Center for Mental Health in School.

47. Rupšienė, L. (2000). *Nenoras mokytis - socialinis pedagoginis reiškiny.* Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
48. Sajevičienė, J. (2003). Prievartos ratas sukasi. *Psichologija Tau*, 2, p. 37 – 40.
49. Sruoga, V., Jakubkaitė, B. (2002). *Emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus.* Vilnius: Dizaino propaganda.
50. Stanaitienė, S. (2009). *Vaikų krizės.* [Žiūrėta 2010 03 02]. Prieiga per internetą: <
<http://www.augink.lt/index.php?page=vaiku-krizes>>
51. Šlapkauskaitė, D., Vaitkevičius, J.V., Daulenskienė, J. (2002). Šeimos socialinių ypatumų įtaka vaikų žalingų įpročių susiformavimui. *Socialinis ugdymas: mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas II.* Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
52. *Terminų žodynas* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2010 02 22]. Prieiga per internetą: <
<http://terminu.zodynas.info/prewencija> >
53. Valickas, G. (1997). *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos.* Vilnius: Lietuvos teisės akademijos spaustuvė.
54. *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. Apžvalga.* (2006). Vilnius: Eugrimas.
55. Žukauskienė, R. (1996). *Raidos psichologija.* Vilnius. Margi raštai.

PRIEDAI

Mieli Moksleiviai,

Šiuo tyrumu siekiama išsiaiškinti, kokios yra paauglių elgesio krizės bei kaip joms užkirsti kelią.

Jūsų nuomonė labai svarbi, todėl tikiuosi sąžiningumo ir supratimo. Anketa yra anoniminė.

Iš anksto dėkoju

Pildant anketą tinkamą atsakymą reikia pabraukti.

Tu esi: Berniukas Mergaitė

Tavo amžius.....

1. Ar dažnai tenka patirti stresą?

Kartais Retai Niekada

2. Ar galėtum įvardinti priežastis, dėl ko dažniausiai patiri stresą?

Taip Ne Nežinau

3. Ar jautiesi išsiblaškęs(-iusi), nesusikaupęs(-iusi), vienišas(-a) nemylimas ar liūdnas(-a)?

Kartais Retai Niekada

4. Ar turi su kuo pasidalinti savo išgyvenimais? T.y. ar yra žmogus, galintis tau padėti?

Taip Ne Nesu tuo tikras (-a)

5. Ar tenka patirti agresiją iš kitų bendraamžių?

Kartais Retai Niekada

6. Ar tavo mokykloje imamasi kokių priemonių, kad tai nevyktų?

Kartais Retai Niekada

7. Ar pats/pati patyręs argresiją kreiptumeisi pagalbos?

Kartais Retai Niekada

8. Kaip manai, ar dėl agresyvaus elgesio kalta aplinka, kurioje vaikas auga?

Kartais Retai Niekada

9. Ar tenka girdėti mokykloje vaikus kalbant apie seksualinę prievartą?

Kartais Retai Niekada

10. Ar esi kada patyręs (-usi) seksualinę prievartą?

Kartais Retai Niekada

11. Ar teko matyti naudojamą seksualinę prievartą prieš kitus vaikus?

Kartais Retai Niekada

12. Ar esi naudojęs(-usi) prieš kitus seksualinę prievartą?

Kartais Retai Niekada

13. Ar kreiptumeis pagalbos patyręs (-usi) seksualinę prievartą?

Kartais Retai Niekada

14. Ar esi girdėjęs(-usi) ugdymo įstaigoje vaikus kalbant apie fizinį smurtą(muštynes, daiktų gadinimą, muštynes grupėje, muštynių filmavimą)?

- Kartais Retai Niekada
15. Ar yra tekę patirti fizinį smurtą?
Kartais Retai Niekada
16. Ar teko matyti naudojamą fizinį smurtą prieš kitus?
Kartais Retai Niekada
17. Ar esi kada nors prieš kitus naudojęs(-usi) fizinį smurtą?
Kartais Retai Niekada
18. Ar manai, kad fizinio smurto naudojimui įtakos turi žiniasklaida?
Kartais Retai Niekada
19. Ar esi girdėjęs (-usi) ugdymo įstaigoje vaikus kalbant apie narkotikus?
Kartais Retai Niekada
20. Ar dažnai girdi suaugusiuosius kalbant apie narkotikų žalą?
Kartais Retai Niekada
21. Ar gauni pasiūlymų išbandyti narkotikus?
Kartais Retai Niekada
22. Ar galėtum įvardinti save, kaip vartojantį narkotikus?
Kartais Retai Niekada
23. Ar tavo artimiausi draugai ar šeimos nariai vartoja narkotikus?
Kartais Retai Niekada
24. Ar žinai organizacijas ginančias vaikų teises?
Taip Ne
25. Ar pakanka žinių apie smurtą, prievartą, narkotikus ir jų žalą?
Taip Ne Nežinau
26. Ar kreiptumeis pagalbos patyręs smurtą ar prievartą?
Kartais Retai Niekada
27. Ar jautiesi saugus(-i) savo mokykloje ir jos teritorijoje?
Kartais Retai Niekada
28. Kaip manai, ar tavo mokykloje pakankamai kalbama ir žinoma, kaip užkirsti kelią smurtui ir prievartai?
Taip Ne Nežinau
29. Ar tavo mokykloje vyksta prevenciniai renginiai, akcijos, kurių metu kalbama, kaip apsisaugoti nuo smurto ir prievartos?
Kartais Retai Niekada
30. Ar pats dalyvauji prevenciniuose renginiuose prieš smurtą, prievartą ir narkotikus?
Kartais Retai Niekada

Gerbiami Pedagogai,

Šiuo tyrumu siekiama išsiaiškinti, kokios yra dažniausiai pasitaikančios paauglių elgesio krizės bei kaip joms užkirsti kelią. Jūsų nuomonė labai svarbi, todėl tikuosi pagalbos, atliekant šį darbą.

Anketa yra anoniminė.

Iš anksto dėkoju

Pildant anketą tinkamą atsakymą reikia pabraukti.

Jūs esate: Vyras Moteris

1. Kaip manote, ar vaikai dažnai išgyvena elgesio krizes?

Taip Ne Nežinau

2. Ar viskas daroma, kad jų būtų kuo mažiau?

Taip Ne Nežinau

3. Ar mokiniai jaučiasi saugūs Jūsų mokykloje?

Taip Ne Nežinau

4. Ar pedagogai suteikia pagalbą krizes išgyvenantiems mokiniams?

Taip Ne Nežinau

5. Ar reikalingos mokyklose elgesio krizių prevencinės programos?

Taip Ne Nežinau

6. Ar būtina tėvus (globėjus) įtraukti į elgesio krizių prevencijos programas?

Taip Ne Nežinau

7. Ar Jūsų mokykla turi elgesio krizių prevencijos planą?

Taip Ne Nežinau

8. Ar mokykloje turi būti elgesio krizių prevencijos komanda?

Taip Ne Nežinau

9. Ar reikalinga mokykloje kvalifikuotų ekspertų komanda dirbti su vaikų elgesio krizėmis?

Taip Ne Nežinau

10. Ar polinkis į nederamą elgesį priklauso nuo aplinkos, kurioje vaikas auga?

Taip Ne Nežinau

11. Ar pagrindinė smurtavimo priežastis yra psichologinės smurtaujančiojo problemos?

Taip Ne Nežinau

12. Ar žiniasklaida įtakoja nederama moksleivių elgesį?

Taip Ne Nežinau

13. Ar žiniasklaida gali būti viena iš priežasčių, skatinančių elgesio krizes?

Taip Ne Nežinau

14. Ar įtakoja elgesio krizes kompiuteriniai žaidimai?

Taip Ne Nežinau

15. Ar Jūsų mokykloje vykdomi prevenciniai renginiai, kurie padėtų moksleiviams išvengti elgesio krizių?

Taip Ne Nežinau

16. Ar mokiniai noriai dalyvauja krizių prevencijos renginiuose (seminaruose, piešinių ir rašinių konkursuose, paskaitose, ekskursijose kt.)?

Taip Ne Nežinau

17. Ar papildoma veikla gali sumažinti elgesio krizes?

Taip Ne Nežinau

18. Ar prevenciniam darbui turi įtakos pedagogų kvalifikacija?

Taip Ne Nežinau

19. Ar pedagogai patys pakankamai stengiasi, kad būtų vykdoma efektyvi prevencinė programa?

Taip Ne Nežinau

20. Ar Jūsų mokykloje skiriamas pakankamas finansavimas prevencinių programų įgyvendinimui?

Taip Ne Nežinau